

KULTŪROS PAVELDO ATSTATYMO FENOMENAS
IR JO RAIŠKA EUROPOJE BEI LIETUVOJE
XX a. ANTROJOJE PUSĖJE–XXI a. PRADŽIOJE

Agnė Rymkevičiūtė

IVADAS

Lietuvoje ir kitose Europos šalyse tebevykstantis kultūros paveldo objektų atstatymas rodo šios temos aktualumą šiandien. Šiuolaikinė paveldosaugos samprata, išdėstyta tarptautinėje paveldosaugos teorijoje ir teisėje, yra grindžiama reikavimu minimizuoti intervenciją istorinių pastatų, jų kompleksų ir vietų atžvilgiu. Kiekviena tokia intervencija turi griežtai remtis išlikusia apie pastatą dokumentacija. Tokią sampratą būtų galima apibūdinti žinomo prancūzų archeologo Adolfo Napoleono Didrono fraze: *geriau konservuoti negu restauruoti, geriau restauruoti negu atstatyti, o dar geriau susilaikyti nuo darbų, negu sukurti naujadarą*.¹

Dar XX a. pradžioje austrų menotyrininko teoretiko Aloiso Rieglio išpranašautas *paminklų kultas* Europoje pasireiškė vis stiprėjančiu dėmesiu istorinių pastatų ir vietų apsaugai. Tam tikros vietos ar atskiri objektai dėl savo memorialinės vertės bei simbolinių prasmų konkrečiose bendruomenėse įgijo ypatingą statusą. Todėl paminklų apsauga, siekdama išsaugoti juos „sveikus“, nepažeistus, išlaikiusius autentiškumo pilnatvę ir gebančius skleisti savo originalią žinią (kuri dažnai įkūnyta ne tik objekto materijoje, bet ir funkcijoje), tapo svarbia tam tikros bendruomenės, kaip paveldo savininkės, užduotimi. Paminklų išsaugojimas ateinančioms kartoms, jų autentiškumo išlaikymas detaliausiai buvo apibrėžtas viename svarbiausių paveldosaugos teisinių dokumentų – *Venecijos chartijoje* (1964 m.). Jos pagrindu, atsižvelgiant į naujus socialinius, kultūrinius ar kitus minties pokyčius, sudaromi kone visi tarptautinės paveldosaugos dokumentai, skirti paveldo saugojimui ir priežiūrai.

Istorinių paminklų ir vietų atstatymas (kaip originalios jų būsenos susigrąžinimas) ypač svarbus tapo XX amžiuje, kai pasauliniai karai sunaikino nemažą dalį istorinių objektų. Sunaikinimą lydintis praradimo jausmas kėlė nerimą visuomenėje. Todėl pasirinkimas atstatyti atsitiktinai ar sąmoningai sunaikintus paveldo objektus buvo nulemtas troškimo atkurti stabilumą, saugumą ir vienybės jausmą.

Tautos vienybės idėjai realizuoti reikalingi simbolinę prasmę turintys materialūs objektai, tebeegzistuojantys ar dėl praeities įvykių sunaikinti. Atmintyje išlikę simboliai ypatingais atvejais yra atkuriami. Įkūnytas materijoje simbolis tampa apčiuopiamas, taigi – tikras. Atsižvelgiant į tokius ypatingus atvejus tarptautinėje (taip pat vietinėje) paveldosaugos teisėje atsirado ir išimčių, leidžiančių tokį specifinį paveldo „išsaugojimo“ būdą – *atstatymą*.

Pažymėtina, kad XX amžiuje buvo (ir yra) atstatomi ne tik Antrojo pasaulinio karo metu sunaikinti ar pažeisti paminklai, bet ir laiko apnaikinti, išlikę griuvėsių pavidalu ar sunaikinti ankstesnių karų. Taip buvo atstatyta Bratislavos pilis Slovakijoje, Trakų salos pilis Lietuvoje, dabar atstatomi Vilniaus Žemutinės pilies rūmai ir kt.

¹ J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 14.

Šio tyrimo objektas – kultūros paveldo atstatymo fenomenas. Reiškinių fenomenumą atskleidžia ryškiausi, tačiau Lietuvoje menčiau žinomi XX a. antrosios pusės–XXI a. pradžios atstatymo pavyzdžiai Europoje, taip pat vietiniai, lietuviškieji, pavyzdžiai. Ypatingas dėmesys atkreiptinas į Antrojo pasaulinio karo sunaikintų objektų atstatymą.

Dažnai kultūros paveldo objektų atstatymas prieštaravo (ir tebe prieštarauja) paveldosaugos teisėje ir teoretikų veikaluose vyraujančiai paveldo atstatymo sampratai. Todėl kyla klausimas – kodėl ir kaip yra atstatomi tam tikri kultūros paveldo objektai ir vietos? Kodėl tam tikrais laikotarpiais jie tampa ypač svarbūs? Kaip ir kodėl tarptautinėje paveldosaugos teisėje ir teorijoje kito požiūris į paveldo objektų atstatymą? Neišvengiamai susiduriame su sąvokų problema. *Atstatymo* terminas (angliškas variantas – *reconstruction*; lietuviškoje teisėje – *atkūrimas*) ne visais atvejais sutampa su teorijoje, taip pat ir praktikoje (būtent Lietuvos) tam pačiam reiškiniui apibrėžti vartojamų sąvokų *rekonstrukcija*, *atkūrimas*, *istorinio įvaizdžio atkūrimas* prasmėmis.

Atsakymų į šiuos klausimus paieška padėtų suprasti kultūros paveldo objektų atstatymo fenomeną – kodėl tai vyksta ir kaip tai vyksta?

1. NEKILNOJAMŲJŲ KULTŪROS PAVELDO OBJEKTŲ ATSTATYMO SAMPRATA TARPTAUTINĖJE IR LIETUVOS PAVELDOSAUGOS TEISĖJE

Tarptautiniuose dokumentuose, reglamentuojančiuose kultūros paveldo objektų atstatymą, vartojama *rekonstrukcijos* (*reconstruction*) sąvoka². Šis konceptas tarptautiniuose dokumentuose apibrėžiamas kaip nebeegzistuojančios struktūros tikslus atstatymas arba dalinis pažeistos struktūros atstatymas (už / išbaigimas). Čia kalbama apie istorinius paminklus ir jų atstatymą istorinėmis formomis, turint pakankamai medžiagos tokio veiksmo įgyvendinimui.

Anglų–lietuvių kalbų žodyne³ pateikiamos tokios žodžio *reconstruction* reikšmės: 1) *perstatymas, pertvarka, rekonstrukcija*; 2) *atstatymas*; 3) *atkūrimas* (to, kas buvo nustojęs veikti). Kalbant apie kultūros paveldo objektų atstatymo fenomeną vartotinos antroji ir galbūt trečioji reikšmė – *atstatymas*, *atkūrimas*. Visgi lietuviškoje vartosenoje, įvardijant reiškinį, esama nemenkos painiavos. Lietuvoje pagal seną rusų kalbos tradiciją *re-konstrukcija* reiškia ne *at-statymą* (t. y. *sugrąžinimą*, kaip Vakarų tradicijoje), bet, priešingai, *per-dirbimą* (t. y. esminį pakeitimą, kažko naujo, dar

² Atėnų bei Venecijos chartijose dar pateikiamas *anastilozės* terminas, reiškiantis išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą. The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments (tarptautinis dokumentas, 1931 m., Atėnai), str. 6. [žiūrėta 2005-12-22]. Internetė: <http://www.icomos.org/athens_charter.html>. Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija (tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija), str. 15 // M. F. Bernard, J. Jukka, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius: Savastis, 1998, p. 117.

³ B. Piesarskas, Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Alma littera, 2002, p. 746.

nebuvusio padarymą)⁴. Ši netapati tarptautiniam terminui prasmė (iš tiesų *re-* yra sangražos dalelytė) įneša painiavos, kai kalbama apie senamiesčių regeneraciją, atgaivinimą ar aptariamas, analizuojamas tam tikrų objektų atstatymas. Pavyzdžiui, viename lietuvių autoriaus straipsnyje teigiama, kad *rekonstrukcija – tai restauravimas, rekonstravimas ir nauja statyba. Rekonstravimu neretai vadinamas ir mūsų [Vilniaus] senamiesčio pastatų kompleksiškas kapitalinis remontas. Rekonstruojant kvartalus, perstatoma maždaug 80 procentų pastatų. [...] rekonstravimo architektūrinę kryptį galima apibūdinti ir kaip fizinį pakartojimą to, kas yra išlikę, ir atskirų architektūrinių formų restauravimą*.⁵ Taigi *rekonstrukcija* čia, kaip ir daugumoje panašių straipsnių, yra: 1) *nauja statyba*; 2) *remontas ar pastatų pritaikymas šiuolaikinėms reikmėms*; 3) *pakartojimas, replika ar atstatymas*; 4) *restauravimas*. Kita vertus, lietuviškuose kontekstuose vienas reiškinys – nebeegzistuojančios struktūros tikslus atkūrimas – gali būti įvardijamas visa sąvokų palete: *rekonstrukcija, restauracija, reabilitacija, revitalizavimas, regeneracija*⁶. Nors Lietuvos paveldosaugoje šios sąvokos sunkiai teskiriamos ir laikomos sinonimiškomis, tarptautinėje paveldosaugos praktikoje bei teorijoje jos turi skirtingas reikšmes. Dėl minėtų „nesusikalbėjimų“ lietuviškam analizuojamo reiškinio įvardijimui tinkamiausias būtų *atstatymo* terminas (Lietuvos Respublikos teisiniuose dokumentuose įsigalėjusi *atkūrimo* sąvoka nėra vienareikšmė, ypač kai ji perkeliama į praktikinės veiklos sritį).

1.1. Kultūros paveldo objektų atstatymo samprata tarptautiniuose dokumentuose

Tiek po Pirmojo, tiek po Antrojo pasaulinio karo žmonija prarado nemažą kultūros paveldo objektų. Tuomet itin aktualus tapo jų atstatymas. Pats atstatymo reiškinys aiškiau įvardytas tik 1964 m. *Venecijos chartijoje* (žinoma, jau *Atėnų istorinių paminklų restauravimo chartijoje* (1931 m.)) galime išžvelgti tam tikrų nuorodų, užuominų į šį reiškinį). Šiame dokumente visiškai kultūros paminklo atstatymas nėra laikomas teigiamu ir leistinu veiksniu. Chartijoje pasisakoma už archeologinių kultūros vertybių liekanų konservavimą, neleidžiant joms toliau irti: *Būtina palaikyti griuvėsius, taip pat imtis priemonių, kurios užtikrintų nuolatinę architektūros elementų bei radinių konservavimą ir apsaugą. Be to, privalu imtis visų priemonių, kurios padėtų suprasti paminklų ir atskleisti jų, ne kiek neiškreipiant jo prasmės. Visus atstatymo⁷ darbus būtina a priori atmesti* [pabraukta A. R.]. *Galima leisti tik anastiložę, kitaip tariant, išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą. Medžiaga, kuri buvo panaudota*

⁴ M. B. Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 81 (žr. teksto vertėjos J. Markevičienės komentarą).

⁵ V. Jurkštas, Architektūrinė kryptis rekonstruojant Vilniaus senamiesčio kvartalą // *Statyba ir architektūra*. Vilnius, 1973, nr. 10, p. 2.

⁶ Ten pat. R. Kaminskas, Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos // *Architektūros paminklai*. Vilnius, 1994, nr. IX.

⁷ Originaliame variante *reconstruction*. The Venice Charter, str. 15. [žiūrėta 2005-10-30]. Internetu: <http://www.icomos.org/venice_charter.html>.

integravimui, visada privalo būti atpažįstama, ir jos reikia naudoti kuo mažiau, tik tiek, kad būtų užtikrintas paminklo konservavimas bei jo formos atkūrimas.⁸

Reikėtų pažymėti, kad atstatymas galimas ir restauravimo procese. Tačiau tai bus ne viso pastato ar komplekso atstatymas, bet trūkstamų jo dalių atstatymas, teikiant *pagarbą originaliai medžiagai ir autentiškiems dokumentams*⁹. Nė viename čia analizuojamų tarptautinės teisės dokumentų nėra pabrėžiama riba tarp restauravimo ir atstatymo. Todėl vertėtų paminėti Jono Rimanto Glemžos žymimą ribą tarp atstatymo darbų ir restauravimo: *restauruojamame objekte autentikos turi likti daugiau negu 50% [...], atstatymo darbai atliekami tada, kai autentiškas paveldo objektas visai neišlikęs arba jo likę mažiau negu 50%*¹⁰. Be to, restauravimo teorijoje ribą tarp restauravimo ir atstatymo žymi pastato struktūros vientisumas. Jei pastatas prarado struktūros vientisumą, vienybę, tuomet tai jau griuvėsiai, kurių priežiūra turėtų apsiriboti konservavimu¹¹.

Venecijos chartijoje įvardijama anastilozė¹², kuri minima dar *Atėnų chartijoje*. Pastarojoje deklaruojama: *griuvėsių atveju yra būtina kruopšti konservacija, taip pat turėtų būti atstatyti originalūs fragmentai, pasitelkiant anastilozę, kur tai įmanoma*¹³. Iš esmės Bernardo Feildeno ir Jukkos Jokilehto teigimu, tai vienintelis atstatymo būdas, priimtinas Pasaulio paveldo vietoms¹⁴. Kitais atvejais, kai anastilozė neįmanoma, pasisakoma už išlikusių griuvėsių konservavimą, t. y. irimo proceso sustabdymą.

Analizuojant *Burros chartiją* (pirmą kartą surašyta 1979 m.; pataisos 1981 m., 1988 m., 1999 m.) būtina paminėti, kad 1977 m. įkurta Australijos ICOMOS (Tarptautinės paminklų bei vietovių tarybos Australijos nacionalinis komitetas) nusprendė peržiūrėti *Venecijos chartiją*. *Burros chartija* perėmė *Venecijos chartijos* dvasią ir konceptus, tačiau pritaikė juos savo, Australijos, poreikiams. Joje kiek plačiau aptariama atstatymo problema. Nors chartija buvo pritaikyta Australijai, vis dėlto ji tapo svarbi pasauliniu mastu – ja vadovaujasi paveldosaugos specialistai Lotynų ir Šiaurės Amerikoje, Europoje bei Azijoje, Kanadoje ir Naujojoje Zelandijoje¹⁵.

Pirmajame *Burros chartijos* variante pabrėžiama, kad *atstatymas neturėtų būti painiojamas su atgaivinimu [recreation] ar hipotetiniu atkūrimu (tai nėra šios chartijos*

⁸ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo..., str. 15, p. 117.

⁹ Ten pat, 9 str., p. 116.

¹⁰ J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo..., p. 138.

¹¹ Dar žr. šio straipsnio 2 skyriuje.

¹² *Anastylosis* (graikiškai – restauravimas ar kolonų atstatymas) laikui bėgant įgavo išlikusių, bet išskaidytų formos dalių surinkimo, sugrąžinimo jas į ankstesnes vietas reikšmę. Anastilozė iš esmės taikoma struktūroms, kurios sudarytos iš aiškiai nustatomų komponentų, kaip sausas mūras ar rąstai, bet ne iš monolitinių struktūrų, tokių kaip skiediniu surištų plytų sienos. Anastilozė – tai restauravimo būdas, siekiant griuvėsiais pavirtusios struktūros erdvinį charakterį padaryti raiškesnį, atstatant originalią formą iš originalios medžiagos. M. F. Bernard, J. Jukka, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 69.

¹³ The Athens charter..., str. 6.

¹⁴ M. F. Bernard, J. Jukka, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių..., p. 69.

¹⁵ M. Walker, Understanding the Burra Charter. Australia ICOMOS, 1996. [žiūrėta 2006-01-03]. Internetu: <http://www.teachingheritage.nsw.edu.au/1views/w1v_burra.html>.

užmojis)¹⁶ (*Venecijos chartija*, apibrėždama restauravimą, taip pat teigia įrodymų svarbą atstatant trūkstamas pastatų dalis¹⁷) ir kad atstatymas galimas ten *kur vieta nebėra išbaigta dėl pažeidimų ar perdirbimų, kur tai būtina dėl tos vietos išlikimo, arba ten, kur atkūrimas atitaisytų (sugrąžintų) kultūrinę vietos kaip visumos reikšmingumą*¹⁸. 1999 m. chartijos variante pateikiamas toks atstatymo apibrėžimas: atstatymas reiškia istorinio objekto ar jo kuriamos aplinkos originalios būsenos grąžinimą; naujų medžiagų panaudojimas atstatant objektą skiria šiuos darbus nuo restauravimo darbų¹⁹. Dokumentas visišką objekto atstatymą pateisina tik išskirtiniais atvejais ir teigia, kad atstatymas turėtų būti ribojamas, atstatytos dalys neturėtų sudaryti objekto didžiosios, atstatymas neturėtų būti kultūros vertybės kopija²⁰. Naujaušiam chartijos variante ypač pabrėžiamas įrodymų būtinumas²¹.

Paveldo objektų atstatymo apibrėžimui svarbi *Drezdeno deklaracija* (1982 m.). Dokumente įteisinamas ypač svarbių tautai paminklų atstatymas. Atstatymas čia suvokiamas ir kaip visiškas, ir kaip dalinis (šiuo atveju turima galvoje restauracija) atkūrimas. Pabrėžiama, kad abiem atvejais būtina kruopšti mokslinė dokumentacija bei tyrimai. Deklaracijoje, kaip ir visuose tarptautiniuose dokumentuose, yra apribojamas visiškas kultūros vertybių atstatymas: *Visiškai karo sunaikintų paminklų atstatymas turi būti vykdomas tik išskirtinėmis aplinkybėmis ir pateisinamas dėl ypatingų priežasčių (pvz., kai karas sunaikino ypatingos reikšmės paminklą). Toks atstatymas turėtų būti pagrįstas patikima to pastato būklės prieš karą dokumentacija*.²² Karo sunaikintų paminklų atstatymas šioje deklaracijoje suvokiamas ir kaip miestų bei kaimų charakterio atkūrimas, ir kaip tautos ar tam tikros bendruomenės tarpusavio ryšių atgaivinimas bei palaikymas²³. Atstatant paminklus kiekvienas atvejis yra savitas, keliantis daugybę skirtingų ir atskirai nagrinėti būtinų aplinkybių. Svarbu tiek paminklo simbolinė prasmė bendruomenei, tiek jo reikšmė miestovaizdžiui²⁴.

Lozanos chartijoje (1990 m.), skirtoje archeologinio paveldo tvarkymui, deklaruoja, kad archeologinė rekonstrukcija (kaip hipotetinis atstatymas) gali tarnauti dviem tikslams – eksperimentiniam tyrimui ir interpretacijai. Čia įžengiama į eksperimentinės archeologijos valdas. Chartijoje neišskleidžiamas *atstatymo* terminas, bet akivaizdu, kad tokia (t. y. archeologinė) rekonstrukcija greičiausiai bū-

¹⁶ The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance (1979 m.), str. 1, 1.8. [žiūrėta 2005-12-20]. Internetė: <<http://www.awpnuc.org/charters.html#Anchor-Clc-60711>>.

¹⁷ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo..., str. 9, p. 115.

¹⁸ The Australia ICOMOS charter (1979)..., str. 17.

¹⁹ The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance (1999 m.), str. 1, 1.8. [žiūrėta 2005 12 20]. Internetė: <<http://www.icomos.org/australia/burra.html>>.

²⁰ Ten pat, str. 18.

²¹ Ten pat, str. 20.

²² The Declaration of Dresden (1982 m.), str. 8. [žiūrėta 2006-01-03]. Internetė: <<http://www.icomos.org/docs/dresden.html>>.

²³ Ten pat, str. 2.

²⁴ Ten pat, str. 7.

tų hipotetinė, net jei būtų laikomasi rekomendacijų ištirti šaltinius bei vykdyti tyrimus, siekiant kuo didesnio autentiškumo²⁵.

Regioninė *Rygos chartija* (2000 m.), skirta kultūros paveldo atstatymo bei autentiškumo klausimams, yra ypač aktuali posovietinėms Rytų Europos šalims (Estijai, Latvijai, Lietuvai, Baltarusijai, Ukrainai), susidūrusioms su poreikiu naujai identifikuotis. Chartijos teigimu, kultūros paveldo objektų atstatymas leidžiamas išskirtiniais atvejais: 1) kai atstatomas objektas yra svarbus vietos išlikimui; 2) kai vietovė ar objektas yra „neišbaigtas“ dėl sunykimo ar nuniokojimo; 3) kai objektas yra kultūriškai svarbus vietovei bei jos bendruomenės tapatumui. Kultūros vertybės atstatymui būtinos šios sąlygos: 1) kad atstatymas nekeltų pavojaus egzistuojančioms *in situ* liekanoms; 2) atstatymui yra pakankamai atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos; 3) atstatymu neklajojamas bendras urbanistinis ar landšaftinis kontekstas ir nežalojama reikšminga istorinė struktūra; 4) dėl atstatymo poreikio atvirai konsultuojamasi su tautiniais bei vietiniais autoritetais ir visuomene²⁶. Taigi chartijoje, nors ir pripažįstant tarptautinėje paveldosaugos teisėje išsakytą atstatymo prieštaravimą paveldosaugos principams, kultūros vertybės atstatymas pateisinamas. Jis pateisinamas *esant išskirtinėms sąlygoms* ir kai *objektas turi išskirtinę meninę, simbolinę ar aplinkos (miesto ar kaimo) svarbą regiono istorijai ar kultūrai*²⁷. Atstatytas objektas, nepažeidęs atstatymui būtinų sąlygų, netgi laikomas paveldosaugos srities dalimi.

Svarbi *Krokuvos chartija* (2000 m.), surašyta tarptautinės paveldosaugininkų konferencijos Krokovoje metu. Kuriant chartiją ypatingas dėmesys sutelktas į Europos vienijimosi procesus ir iš to kylančią vis didesnę būtinybę charakterizuoti save. Preambulėje teigiama, kad *kiekvienu tauta, žadindama kolektyvinę atmintį bei savo praeities suvokimo svarbą, yra tiek pat atsakinga už savo tapatybę, kiek ir už paveldo apsaugą*²⁸. Dokumentu, pripažįstant architektūrinio, urbanistinio ir kraštovaizdžio paveldo svarbą bendruomenės identifikacijai, savęs pažinimui sociokultūriniame kontekste bei skirtingais istorijos laikotarpiais, įteisinamas paminklų atstatymas: *Visiško kultūros paveldo paminklų atstatymo turėtų būti vengiama. Nedidelių pastato dalių, svarbių architektūrinei visumai pažinti, atstatymas gali būti priimtinas kaip išimtis, tokią atkūrimą grindžiant tikslia ir nediskuotina dokumentacija. Viso paminklo, su naikinto karinio konflikto ar stichinės nelaimės metu, atstatymas priimtinas tik tuomet, kai yra išskirtiniai socialiniai ar kultūriniai motyvai, reikšmingi visos bendruomenės identitetui*²⁹.

²⁵ International Charter for Archeological Heritage Management (1990 m., Lausanne), str. 7. [žiūrėta 2006-01-10]. Internetė: <http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm>.

²⁶ The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage (2000 m., Ryga) // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001.

²⁷ Ten pat, str. 6.

²⁸ Charter of Cracow (2000 m., Krokua), preambulė. [žiūrėta 2005-12-20]. Internetė: <<http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>>.

²⁹ Ten pat, str. 4.

1.2. Kultūros paveldo objektų atstatymo samprata

Lietuvos paveldosaugos teisėje

Lietuvoje prarastų kultūros paveldo objektų atstatymo darbai aiškiau apibrėžiami tik po Nepriklausomybės atgavimo. Sovietmečio paveldosaugos teisėje apie atstatymą kalbama tik fragmentiškai, šio klausimo plačiau nenagrinėjant.

Po 1945 m. paveldosaugos sistema Lietuvoje buvo kuriama pagal sovietinius teisinius aktus. 1940 m. priimtas *Paminklų apsaugos įstatymas* nustojo galioti, nes buvo priimtas prieš Lietuvos įtraukimą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Beje, šiame įstatyme *atstatymo* sąvoka nevertinama. Paminėtinas tik draudimas perdirbti, restauruoti, perstatyti, papildyti, užstatyti kultūros paminklą ar pristatyti prie jo be Kultūros paminklų apsaugos įstaigos žinios³⁰.

1948 m. SSRS Ministrų Taryba patvirtino *Kultūros paminklų apsaugos nuostatus*, o 1949 m. šiuos nuostatus bei nutarimą pagerinti kultūros paminklų apsaugą priėmė ir Lietuvos SSR Ministrų Taryba. Nuostatuose, kaip ir kituose sovietiniu laikotarpiu leistuose paveldosaugai skirtuose dokumentuose, apie atstatymą esama tik užuominų. Čia minima, kad *architektūros paminklų remonto, atstatymo ir restauravimo darbus gali vykdyti miestų, apskričių vykdomieji komitetai, Architektūros reikalų valdybai leidus*³¹. Detaliau atstatymo darbai nėra aiškinami. Šie nuostatai yra skirti paminklų apsaugai, tačiau vargu ar paminklų apsauga galėtų laikyti jų nugriovimus, kurie galimi turint specialų leidimą: *Kultūros paminklų pakeitimas, perdirbimas, perkėlimas ir nugriovimas [...] yra vykdomas turint tik specialų leidimą [...]*.³² Pabrėžiama, kad nugriovimo ar pertvarkymo atveju paminklą reikia visapusiškai ištirti, o tyrimus užfiksuoti³³. Vis dėlto nuostatuose įteisinta atsakomybė už paminklams padarytą žalą, kuri turi būti atlyginama sumokant *atstatymo darbų kainą*³⁴. Akivaizdu, jog nuostatuose esama painiavos – viena vertus, kalbama apie paminklų apsaugą, jų restauravimą, remontą, atstatymo darbus, antra vertus, įteisinami paminklų nugriovimo darbai. Remiantis šiais nuostatais, pokario Lietuvoje buvo nugriauta nemaža dalis karo apnaikintų, bet dar struktūros visumą išlaikiusių istorinių pastatų.

1967 m. *Kultūros paminklų apsaugos įstatyme*, kurį Lietuva priėmė jau savarankiškai, fragmentiškai pasirodo „atstatymo“ sąvoka, nusakanti atsakomybę pažeidus kultūros paveldo objekto esamą būklę: *Piliečiai, įstaigos, įmonės ar organizacijos, sužaloję kultūros paminklą ar jo apsauginę zoną, privalo atstatyti prieš tai buvusią paminklo ar jo apsauginės zonos būklę arba atlyginti padarytus nuostolius*.³⁵ Tačiau apie

³⁰ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas (Lietuvos TSR įstatymas, 1940 m., Vilnius), str. 1. [žiūrėta 2005-12-25]. Internetu: < http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=883&p_d=8575&p_k=1>.

³¹ Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (Lietuvos TSR dokumentas, 1949 m., Vilnius), str. 19 // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios. Vilnius, 1949, nr. 8.

³² Ten pat, str. 9.

³³ Ten pat, str. 12.

³⁴ Ten pat, str. 18.

³⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas (Lietuvos TSR įstatymas, 1967 m., Vilnius), str. 22 // Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. Vilnius, 1967, nr. 11.

būtinybę visiškai atstatyti reikšmingus žmonių, gamtos stichijų ar laiko sunaikintus paminklus nėra kalbama (nors Trakų salos pilies dalinio restauravimo ir atstatymo projektas pradėtas rengti jau šeštojo dešimtmečio viduryje).

1977 m. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatyme* priimtame pagal SSRS Aukščiausiosios Tarybos 1976 m. priimtą kultūros paminklų apsaugos įstatymą ir galiojusiame iki 1995 m., reglamentuojama: *Paminklas arba jo apsaugos zona atkuriamą, laikantis nustatytos istorijos ir kultūros paminklų restauravimo tvarkos.*³⁶ Iš konteksto akivaizdu, kad *atkūrimo* terminas čia pavartotas kaip *atstatymo* sinonimas.

Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcijoje (1986 m.), paruoštoje pagal 1977 m. įstatymą, atkūrimo sąvoka išaiškinama plačiau: *Atkūrimas – sunykusio, turinčio ypatingą istorinę, mokslinę arba kitokią kultūrinę reikšmę paminklo, turint pakankamai mokslinių duomenų, atstatymo priemonių kompleksas.*³⁷ Atkūrimas (kaip ir konservavimas, remontas, pritaikymas, restauravimas) priskiriamas prie paminklų gamybinių restauravimo darbų. Beje, žymiausiame sovietmečiu atstatytame objekte – Trakų salos pilyje – vykdyti darbai vadinami ir *restauravimo*, ir *atkūrimo*, ir *atstatymo* darbais. Realiai atstatant ar restauruojant vadovautasi ne vien istorine dokumentacija, bet ir analogų metodu, kuris gana neigiamai vertinamas tarptautinėje Vakarų paveldosaugos teisėje.

Po Nepriklausomybės atgavimo išleistuose įstatymuose randame kiek išsamesnį kultūros paveldo objektų atstatymo aptarimą. Pradedama vartoti *atkūrimo* sąvoką. 1994 m. *Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo* sąvokų žodyne ji nėra aptariama. Vėlesniuose įstatymo pakeitimuose (2002 m.) sąvoka aptariama detaliau. Čia jau matome repliką į tarptautinę teisę: *Stichinių ar žmonių išprovokuotų nelaimių sunaikinta ar išardyta nekilnojamoji kultūros vertybė, išsaugant bei grąžinant į pirminę vietą jos išlikusias liekanas, dalis ar elementus, išimtiniais atvejais gali būti kultūros ministro patvirtinta tvarka atkuriamą, kai yra bent dvi iš šių išlygų: 1) atkūrimo realumas, išvengiant hipotezių, yra pagrįstas išsamiais istorinių šaltinių bei fizinių tyrimais; 2) vertybė turi ypatingą meninę ar simbolinę reikšmę, yra itin svarbi tautinės savimonės ir kultūros paveldo puoselėjimui bei dera prie krašto vaizdo; 3) yra išreikštas administravimo institucijų ir visuomenės (gyventojų apklausos būdu) pritarimas.*³⁸

³⁶ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas (Lietuvos TSR įstatymas, 1977 m., Vilnius), str. 46 // Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. Vilnius. 1977, nr. 36-470.

³⁷ Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcija (Lietuvos TSR dokumentas, 1986 m., Vilnius), sk. 92. AB „Paminklų restauravimo instituto Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė“. Vilnius.

³⁸ Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas (Lietuvos Respublikos įstatymas, 1994 m., Vilnius), str. 21. [žiūrėta 2005-12-15]. Internetė: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=170285&p_query=&p_tr2=>>.

2004 m. *Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatyme* reiškinys apibrėžiamas kaip ir senesniajame įstatyme, tačiau čia jau yra ir sąvokos atkūrimas išaiškinimas: *Atkūrimas – neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie grąžinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai.*³⁹ Naujausiame įstatyme, kaip ir senajame, kultūros paveldo atstatymas leidžiamas išimtiniais atvejais. Be to, akcentuojamas istorinio vaizdo autentiškumas ir vengiama hipotezių. Visišką atstatymą leidžia ypatinga paminimo meninė ir simbolinė reikšmė, svarbi tautos identifikavimuisi.

2. NEKILNOJAMOJO KULTŪROS PAVELDO ATSTATYMO LEGITIMACIJA: TEORINĖ REFLEKSIJA

Paveldosaugos teisė, reglamentuojanti kultūros paveldo vertybių restauravimą, atkūrimą ir apskritai visus paveldotvarkos darbus, kurta atsižvelgiant į modernias europietiškas restauravimo teorijas. Esminę įtaką tarptautinės paveldosaugos gairėms, įkūnytoms teisėje bei rekomendacijose, turėjo XX a. antrosios pusės italų teoretikų mintys. Tai G. C. Argan, R. Pane, R. Bonelli, P. Gazzola, G. De Angelis d'Ossat ir C. Brandi. Daugumas jų pasisako prieš visišką suirusio meno kūrinio ar istorinio pastato atstatymą, t. y. kopijos sukūrimą imituojant originalą.

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Romoje įsteigtas Centrinis restauravimo institutas (Istituto Centrale del Restauro). Jis tapo restauravimo teorijos, dariusios įtaką ne tik Italijos, bet ir tarptautinei paveldosaugai, principų formavimosi vieta. **Giulio Carlo Argan**, meno istorikas, pasiūlęs įsteigti šį institutą, padėjo pagrindus modernios restauravimo teorijos formavimuisi bei vėlesnei jos raidai. G. C. Argan siūlė du restauravimo metodus. Pirmasis metodas – *restauro conservativo* – iš esmės reiškė konservavimą, t. y. tvarkymo darbus, būtinus kultūros vertybės irimui sustabdyti, išlaikant jos *status quo*. Antrasis metodas – *restauro artistico* – siūlė atkurti, sugrąžinti kultūros vertybės estetiškes menines savybes, nustelbtas ar pažeistas užtapymų, prasto darbo pataisant, susioksidavusio paviršiaus, purvo ar laiko sąlygotų veiksnių. Tačiau, anot G. C. Argan, savavališkas kažko pridėjimas, prikūrimas, pristatymas neturėtų būti leidžiamas. Minty čia turimos tiek kilnojamosios meno vertybės (paveikslai, skulptūros ir pan.), tiek architektūros objektai, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad *restauro artistico* metodas labiau orientuotas į kilnojamąsias kultūros vertybes⁴⁰.

³⁹ Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas (Lietuvos Respublikos įstatymas, 2005 m., Vilnius), str. 2. [žiūrėta 2005-12-15]. Internetu: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075>.

⁴⁰ J. Jokilehto, A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation of Cultural Property. University of York, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 413–414.

Drastiški Antrojo pasaulinio karo praradimai sąlygojo architektūros statinių restauravimo principų persvarstymą⁴¹. **Guglielmo De Angelis d'Ossat** karo pažeistų istorinius paminklus suskirstė į tris kategorijas: 1) kai pažeidimai daliniai ir juos galima pagrįstai atitaisyti; 2) kai pažeidimai didesni; 3) kai pastatai beveik sugriauti. Daugiausia rūpesčių kėlė antrajai ir trečiajai kategorijai priskiriami objektai. Mokslininko nuomonė dėl elgesio su pažeistomis kultūros vertybėmis nebuvo itin kategoriška. Vienu atveju jis pasisakė už tikslų tokių pastatų trūkstančių dalių atstatymą (pvz., Loggia di Mercanzia Bolonijoje). Kitu – už atstatymą tokioomis formomis, kurios ne pakartoja, bet konservuoja tai, kas išliko, ir interpretuoja prarastas dalis (pvz., Santa Chiara bažnyčia Neapolyje, San Giorgio Montepatrato bažnytelė Friuli Venezia Giulia regione). De Angelis pasisakė prieš tikslų prarastų pastatų atstatymą, tačiau siūlė anastilozės metodą kaip tam tikrą sprendimą⁴².

Anot **Piero Gazzolos**, Veronos miesto pagrindinio architekto ir vieno svarbiausių *Venecijos chartijos* kūrėjų, istoriniai pastatai turi būti gerbiami tokie, kokie tapo per amžius ir kokie mus pasiekė. Vis dėlto žinomas jo pozityvus požiūris į karo sugriautų svarbių pastatų atstatymą, nors *Venecijos chartijoje* tai nebuvo deklaruota. 1969 m. P. Gazzola, dalyvaudamas Sovietų Sąjungos surengtoje ICOS konferencijoje, teigiamai įvertino Antrojo pasaulinio karo metu vokiečių sugriautų Peterhofo rūmų ansamblio tikslų atstatymą⁴³. Taip pat jis palaikė ir skatino po karo sugriautų istorinių tiltų atstatymo projektą Italijoje, kur iš dalies naudotasi anastilozės metodu bei remtasi istorine dokumentacija⁴⁴.

Roberto Pane, UNESCO ekspertas, ypatingai pabrėžė estetikos bei meniškumo svarbą vertybių restauravime, tačiau ne stilistinio restauravimo prasme, kai išryškintamas vienintelis „vertingas“ stilius, pašalinant kitus. Anot jo, restauravimas turėtų išlaisvinti nereikšmingų priedų užslėptas estetines, menines kūrinio savybes. Jis nesutiko su atstatymu (*ripristino*) remiantis analogais ir pasisakė už visų istorinių bei meninių periodų įnešto charakterio konservavimą, taip pat pritarė atstatymų suvaržymui, leidžiant tik anastilozę. R. Pane tiksliai nusakė vadinamojo *restauro critico* principus. Pasak mokslininko, pastatui reikia suteikti naują gyvenimą subalansuotu būdu, parodyti jo istorinę vertę bei modernias išraiškas. Ankstesnieji paveldosaugos nurodymai yra pernelyg griežti ir nepadedą išspręsti restauravimo problemų. Restauravimas turėtų įgauti naują pobūdį, apimti kuriamąjį faktorių ir, jeigu visas darbas (restauravimo ir atstatymo rezultatas) yra gerai atliktas, jis netgi gali būti vertinamas kaip meno kūrinys (pavyzdžiui, minėtas Santa Chiara bažnyčios Neapolyje atstatymas). R. Pane nuomone, Antrojo pasaulinio karo sąlygoti praradimai gali suteikti naują galimybę – išlaisvinti pastatą nuo atstumiančių, bjaurių detalių, kurios trukdė kūriniui gyventi tikrąjį gyvenimą⁴⁵.

⁴¹ Ten pat, p. 414.

⁴² Ten pat, p. 414.

⁴³ R. Andras, *Reconstruction – from the Venice Charter to the Charter of Cracow (2000)* // 13th General Assembly. Strategies for the world's cultural heritage. Preservation in a globalized world. Principles, practices, perspectives. Madrid, 2002, p. 117.

⁴⁴ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 225.

⁴⁵ Ten pat, p. 227.

G. C. Argan ir R. Pane idėjas išplėtojo **Renato Bonelli**, vienas iš svarbesnių *restauro critico* teoretikų. Restauravimas, anot jo, turi apimti tiek kritinį procesą, tiek kūrybos veiksmą⁴⁶.

Daugiausiai įtakos tarptautinės paveldosaugos formavimuisi turėjo **Cesare Brandi**, pirmasis Centrinio restauravimo instituto Romoje direktorius. Jo idėjos, iš esmės papildžiusios ir praplėtusios pirmiau aptartų mokslininkų mintis, detaliau siai išsakytos veikale *Restauravimo teorija (Teoria del Restauro)*. C. Brandi apibendrinno esminius kilnojamųjų meno kūrinių bei architektūros pastatų paveldosaugos principus. Pastarieji tapo restauravimo studijų pagrindu specializuotose restauravimo mokyklose, tarptautiniuose ICCROM⁴⁷ kursuose įvairiose pasaulio šalyse. Jie buvo viena pagrindinių nuorodų kuriant *Venecijos chartiją* bei nusakant kitas paveldosaugos politikos gaires⁴⁸. Taigi C. Brandi teorija gali būti laikoma paradigmine, nulėmusia tarptautinės paveldosaugos politikos raidą.

C. Brandi pabrėžė istorinio bei meninio estetinio autentiškumo svarbą paveldosaugoje, tačiau akcentavo, kad estetiškas meninis matmuo kūrinys, kaip ypač svarbus žmogiškų jausmų sferoje, nebūtų nustelbtas istorinio matmens. Jis, kaip *restauro critico* srovės atstovas, ypač pabrėžė kūrybos veiksmą kuriant meno kūrinių, taip pat restauruojant jį: kaip kiekvienas meno kūrinys yra unikalus objektas, turintis nepakartojamą istorinę kilmę bei savitus kūrybiškumo bruožus, taip ir kiekvienas restauravimo atvejis irgi bus ypatingas bei vienintelis pats savaime, apimantis ir kūrybos veiksmą, ir istorinį matmenį⁴⁹. Restauravime svarbiausia pripažinti, kad restauruojamas kūrinys yra meno kūrinys, ypatingas ir nepakartojamas ne vien fizine, bet ir proceso prasme. Taigi meno kūrinys yra unikalus kūrybos proceso rezultatas⁵⁰. Kadangi to paties veiksmo pakartoti neįmanoma, negalima pakartoti ir meno kūrinio ar istorinio paminklo.

C. Brandi pabrėžė ir medžiagos svarbą meno kūrinio autentiškumui. Į medžiagas, naudojamas fizinių konstrukcijų konstravimui, jis žiūri iš istorinės perspektyvos, t. y. kaip į žmogaus darbo rezultatą. Pavyzdžiui, skirtingais laikotarpiais (t. y. kūrimo ir restauravimo) imdami tą patį marmurą iš tos pačios kasyklos, cheminiu būdu galime išgauti tą pačią medžiagą, bet ji bus skirtingai vertinama istoriniu požiūriu. Taigi neįmanoma, kad atstatytas kūrinys bus tiek pat reikšmingas kaip ir originalas⁵¹, turint galvoje ir nepakartojamą kūrybos procesą, ir medžiagos ori-

⁴⁶ Ten pat, p. 228.

⁴⁷ Tarptautinis kultūros vertybių apsaugos ir restauravimo studijų centras (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) su būstine Romoje.

⁴⁸ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 235.

⁴⁹ C. Brandi, *The Theory of Restoration*. Rome: Nardini, 2005, p. 65.

⁵⁰ G. Cristinelli, *Theory, General Principles, Methods and Terminology Round table on Conservation of Architectural Monuments, Foundations of Architectural Restoration in the Frame of the International Conference on Conservation Cracow 2000*, p. 167. [žiūrėta 2005-11-20]. Internetu: <http://www.baufachkongress.de/upload/baufachkongress/NR265_ArchitekturdenkmalalsBaustenderEntwicklungvonStadtundLand_HerrProf.Kadluczka.pdf>.

⁵¹ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 230.

ginalumą. Anot C. Brandi, tiek istoriniu, tiek estetiniu meniniu požiūriu tiksliai atstatytas objektas yra klastotė. Restauravimu turėtų būti siekiama kiek įmanoma atkurti meno kūrinio potencialią visumą, vengiant istorinės bei meninės klastotės ir laiko paliktų pėdsakų panaikinimo⁵².

Pastatas kaip materialioji forma yra daugiau nei fizinis objektas – jis įkūnija meno idėją. O pastaroji nėra fizinė. Nors pastato medžiaga nuolat sensta, žmogus suvokia jo meniškumą tik dabartyje⁵³. Taigi meno kūrinys ar istorinis pastatas negali būti suvokiamas vien kaip fizinis konstruktas ir todėl negali būti atstatomas manant, kad gautas rezultatas yra idealiai tikslus buvusio objekto atvaizdas.

Tiriant atstatymo problemą susiduriama su griuvėsių sąvoka. Griuvėsiais vadinama tokia buvusio meno kūrinio ar pastato būseną, kai, struktūrai netektus vientisumo, nebeįmanoma atpažinti pradinės vertybės išraiškos ir kai egzistuojantys likučiai nebegali būti sugrąžinti į vientisą būseną, netapdami praeities kopija ar falsifikacija. Vis dėlto griuvėsiai nuolat kelia iliuzijas, kurdami vaizduotę ar realybėje jų originalios būsenos grąžinimo, atkūrimo dabartyje galimybes. Griuvėsiai yra svarbūs žvelgiant iš istorinės perspektyvos, o elgesys su jais turėtų apsisistoti ties *status quo* išlaikymu juos konservuojant ar sustiprinant. Žvelgiant iš estetinio meninio taško, griuvėsiai nėra vertingi. Vis dėlto sunku nustatyti ribą, kada meno kūrinio ar istorinio pastato likučiai tampa griuvėsiais⁵⁴. Kartais atstatymas, vertinant iš estetinių meninių pozicijų, pateisinamas, kai pastato likučiai yra išlaikę tam tikrą vientisumą, leidžiantį atkurti jo funkcijas. Pavyzdžiui, Santa Chiara bažnyčia Neapolyje buvo smarkiai apgriauta ir sudegusi Antrojo pasaulinio karo metu. Visiškai prarastas vertingas barokinis bažnyčios interjeras. Manoma, kad iš šios bažnyčios liko kai kas daugiau nei griuvėsiai. Kadangi liekanos atrodė labai „aiškios“ ir „sveikos“, išlaikiusios gotikinę erdvinę struktūrą, į jas buvo pažvelgta iš estetinio meninio taško. Išsaugojus tai, kas likę, o trūkstamas dalis atstačius moderniomis formomis, bažnyčia vėl tapo funkcionali⁵⁵. Vertinant bažnyčios būklę vien iš istorinių pozicijų, ji nebūtų buvusi atkurta ar, tiksliau, pastatyta iš naujo, o liekanos būtų paliktos stūksoti kaip griuvėsiai, reikšmingi istoriniu požiūriu. Šis pavyzdys patvirtina C. Brandi teiginį, kad *atstatymas*⁵⁶ gali būti pateisinamas, jei *atstatymo proceso metu siekiama sukurti naują meno kūrinį*⁵⁷, absorbuojant senojo kūrinio likučius, nenustelbiant ir nepažeidžiant išlikusių senųjų detalių bei formų⁵⁸.

⁵² C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 50.

⁵³ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 232.

⁵⁴ C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 66–76.

⁵⁵ Ten pat, p. 66.

⁵⁶ C. Brandi atstatymas neturi nieko bendra su restauravimu. C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 66.

⁵⁷ Ten pat, p. 66.

⁵⁸ Čia svarbi C. Brandi mintis apie renesansą ir XIX a. tariamus „atgimimus“: *Renesansas nebuvo antikos atgaivinimas, bet naujo stiliaus gimimas, naudojant praeities elementus ir idėjas naujame kūrybiniame kontekste. Kai tuo tarpu XIX a. „atgimimai“ daugiausia buvo senųjų schemų kopijos, stokojančios kūrybiškos architektūros kalbos.* Iš J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 234.

Atstatymą, kopijuojant tai, *kas kadaise kažkur egzistavo*, C. Brandi vadina nostalgisku. Siekimas sugrąžinti laiką atkuriant, atstatant meno kūrinį ar istorinį pastatą yra nusižengimas istorijai ir papiktinimas estetikai⁵⁹. Ir nors kopija gali turėti šioji tokį pateisinimą, mėginant apeliuoti į didaktinius tikslus ar priminimą, bet vis dėlto ji pažeidžia originalo istorinį bei estetinį meninį matmenį⁶⁰.

3. KULTŪROS PAVELDO IR TAPATYBĖS SANTYKIS

Gilinantį į paveldo ir tapatybės santykį svarbios kelios istorinės sąmonės⁶¹ sampratos. Vienai jų atstovauja Pierre Nora (prancūziškoji kryptis), sudaręs fundamentalų septynių tomų veikalą *Atminties vietos*, skirtą Prancūzijos atminties istorijai. Vienas svarbiausių veikalo tikslų – nustatyti prancūzų nacionalinio identiteto atminties vietas ir jų konstravimo būdus. Kitos krypties (anglosaksiškosios) atstovas – Dawidas Lowenthalis, vienas ryškiausių šiandienos paveldosaugos teoretikų. Abiem autoriams rūpi praeities suvokimas dabartyje, tačiau P. Nora praeitis domina per atminties / neatminties (istorijos) santykį, o D. Lowenthalį – per tiesos (istorijos) / falsifikato (paveldo) prizmę⁶². Anot P. Nora, paveldas, kaip konkretus objektas ar reiškiny, laikomas *atminties vietų*, istorinės sąmonės produkto sinonimu. Atminties vietos išlieka gyvos tik bendros atminties bendrumu. Tai yra mūsų identiteto atrama⁶³. D. Lowenthalio manymu, paveldas formuoja tam tikros grupės tapatybę, tačiau yra klaidingas praeities suvokimas, falsifikatas. Per paveldą praeitis garantuoja „gerą“ individo ar grupės egzistavimą.

3.1. Praeities patyrimo fenomenas: atmintis, istorija, paveldas

Viena svarbiausių žmogiškosios sąmonės kategorijų yra laikas. Sąmonės sritis, padedanti patirti laiką ir organizuojanti laiko kategorijos sąlygotą kultūrinę tikrovę, gali būti įvardyta kaip laiką jaučianti sąmonė. Praeities patyrimo sąmonė atsiranda, kai laiką jaučiančioje sąmonėje išskiriama praeities samprata – pradeda patirti praeities fenomenas. Jis kartu su linijiškai susietais dabarties ir ateities

⁵⁹ C. Brandi, *The Theory of Restoration...*, p. 74.

⁶⁰ Ten pat, p. 74.

⁶¹ J. Ruseno suvokimu, istorinė sąmonė – tai darinys, apimantis praeities suvokimą, kurį lemia noras susigaudyti dabartyje bei ateities lūkesčiai. Ši bendra kategorija apima visą istorinį mąstymą ir reiškiasi kaip dabartyje glūdinti galia, tam tikru būdu konfigūruojanti žinias apie praeitį. Dėl istorinės sąmonės praeitis patiriama ir aiškinama kaip istorija. J. Rusenas, *Istorijos didaktika Vakarų Vokietijoje: nauji istorijos tyrinėjimai savižinos link* // *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2*. Vilnius: Solertija, 1997, p. 24; A. Poviliūnas, *Naujų istorijos didaktikos matmenų ieškant* // *Istorinė sąmonė...*, p. 10.

⁶² S. Kulevičius, *Paveldas ir istorinė sąmonė* // *Paveldosauga: raida, teorija ir praktika. Tekstų apie paveldosaugą rinkinys*. Vilnius, 2004 [rankraštis, saugomas Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje], p. 5–7.

⁶³ P. Nora, *General Introduction: Between Memory and History* // *Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. New York: Columbia University Press, 1996, p. 7.

fenomenais laikytinas modernios visuomenės tikrove. Visuomenėje šis praeities patyrimas išreiškiamas *atminties, istorijos, paveldo* sąvokomis⁶⁴.

Atmintis, anot P. Nora, tai įvairovė formų, per kurias kultūrinės bendruomenės įsivaizduoja save įvairiuose reprezentatyviuose modeliuose⁶⁵. Atitinkamai paveldas yra paveldėtas turtas, kuris daro mus tokius, kokie esame. Šios praeities patyrimo išraiškos sąveikauja bei sudaro jungtį su kita socialine kategorija – tapatybe. Tapatybė – tai savęs pasirinkimo, įgijimo, atpažinimo jausmas, per kurį apčiuopiamas savas turinys, išreikštas savitumo, specifiškumo, pastovumo pojūčiu. Pagrindinė socialinė atminties funkcija – pagrįsti tapatybę. Atmintis socialinėms grupėms tarnauja kaip savos istorijos atidengimas. Ji suteikia tapatybę ir pagrindžia egzistenciją nuolatinės kaitos keliamos konfrontacijos akivaizdoje⁶⁶. Kita vertus, tapatybės sąvoka dažnai siejama su tam tikromis vietomis ir erdvėmis. Kultūrinė tapatybė, kaip svarbi tautinės tapatybės dalis, yra iššaknijusi bendruomenėse, besidalijančiose tradicijomis bei gyvenamąja erdve tam tikroje teritorijoje. Galima sakyti, kad kultūrinė tapatybė turi dvasines struktūras bei architektūrinius sumanymus, kuriančius tradicijas ir erdves. Vienos bendruomenės savo tapatumą sieja su modernia ateitimi, o tai pasireiškia šiuolaikinių struktūrų, pastatų kūrimu. Tuo tarpu kitos save suvokia per turimas istorines vietas. Pirmuoju atveju istorinis paveldas naikinamas kuriant modernias erdves, o antruoju stengiamasi išsaugoti praeities liekanas. Šios paveldosauginės pastangos ypač akivaizdžios Vakarų tautose ir stiprėja nuo XVIII a. pabaigos. Senosios vietovės bei pastatai tapo akivaizdžiu istorinės bei tautinės tapatybės patvirtinimu⁶⁷. Istorinės praeities, įvilktos į dabarties rūbą, pojūtis (t. y. praeities saugomos, konservuojamos, naudojamos, eksponuojamos, siekiant kolektyvinio savęs supratimo) būdingas išskirtinai europietišškai patirtčiai. Europiečiai labiau nei bet kuri kita civilizacija susisiejo su paminklais ar kitais istoriniais žmonių rankų darbo dirbiniais⁶⁸.

Istorija, atmintis ir paveldas yra glaudžiai susiję reiškiniai, stipriai veikiantys vienas kitą. Egzistuoja skirtumas tarp tikrosios praeities (to, kas įvyko), istorijos (kaip mokslo), istorinės atminties ir paveldo. Ir istorija, ir paveldas, galima sakyti, nėra „tikri.“ Abu jie yra selektyvūs ir subjektyvūs dabarties produktai. Istorija yra tai, ką istorikas mano esant verta aprašyti, o paveldas – tai, ką šiuolaikinė visuomenė mano esant verta paveldėti iš praeities ir išsaugoti ateičiai. Tačiau paveldas

⁶⁴ S. Kulevičius, *Paveldas ir istorinė sąmonė...*, p. 5.

⁶⁵ L. D. Kritzman, *In Remembrance of things French // Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. New York: Columbia University Press, 1996, p. XVII.

⁶⁶ P. Nora, *The Era of Commemoration // Realms of memory. The Construction of the French Past. Volume III (Symbols)*. New York: Columbia University Press, 1998, p. 635.

⁶⁷ S. Vees-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945 // Germanic Review*. Spring 2005, Vol. 80, Issue 2, p. 142.

⁶⁸ D. Lowenthal, „European Identity“: an Emerging Concept // *Australian Journal of Politics and History*. 2000, Vol. 46, N. 3, p. 319.

turi daugiau įvairių išteklių, toleruoja įvairiausias (netgi nemokslines) interpretacijas⁶⁹. Paveldas visuomenės istorinės atminties formavime užima svarbų vaidmenį. Ypatingais tautai ar mažesnei bendruomenei momentais, suiručių metu paveldas tampa ypač svarbus palaikant vienybę ir stabilumą. Kritiniu metu sustiprėja simbolinė jo funkcija. Dažnai per paveldą praeitis išgryninama išmetant nenorimas „atliekas“. Susimbolinami atrinkti garbingi įvykiai ir autoritetai, būtini tapatybės konstravimui, tokiu būdu susiejant save su protėviais bei pažadėtąja, ir galbūt prarastąją, sėkmę⁷⁰, nuslepian ir nustumiant į šešėlį vidutiniškumą bei atitaisant nenorimus prisiminti praeities įvykius. Tikima, kad tokiu būdu bendruomenė nukreipiama *teisingo, tokio, koks ir turėjo būti, likimo link*⁷¹. Tapatinimasis su idealizuojama praeitimi padeda peržengti ir nepaisyti sudarkytos, nepriderančios ir neįkvepiančios žygdarbiams dabarties, įveikti jos keliamą beprasmiškumo pojūtį. Taigi paveldas, tapęs tam tikra istorijos išraiška, aktualizuota paminkluose, tampa ypač svarbus ir būtinas suiručių metu.

Čia svarbu akcentuoti atminties (atsižvelgiant į tai, kad paveldas svarbus jos formavimuisi kaip paminkluose aktualizuota istorija) ir istorijos (kaip mokslo) susipriešinimą. Anot P. Nora, atmintis skiriasi nuo istorijos kaip mokslinio žinojimo. Skirtingai nuo istorijos, kuri visada yra problemiška ir neišsami rekonstrukcija to, kas neturi tęstinumo, kas praėjo (baigėsi), atmintis – aktualus fenomenas, amžinas ryšys su dabartimi. Atmintis suteikia įvykiui ar objektui sakralumo, o istorija susijusi su kritine procedūra ir kritiniu diskursu. Atminties bruožas yra jos susiskaidymas ir priklausymas grupėms, o istorija priklauso visiems ir kartu niekam. Tokiu būdu, jei istorija visada atsigręžia į praeitį, tai atminčiai būdingas praeities aktualizavimas dabartyje⁷².

Paveldo ir tapatybės tarpusavio ryšys yra akivaizdus. Moderniosios tautinės valstybės negalėtų egzistuoti be atitinkamo sukonstruoto simbolių ir mitų karkaso. Valstybė yra nematoma, todėl ji turi būti personifikuota, kad būtų pamatyta, susimbolinta, kad būtų mylima, įsivaizduojama, kad būtų suvokta. Ypač puoselėjamas bendros istorijos bei paveldo suvokimas, kuo dalijasi niekad vienas kito nematę žmonės. Tautinė valstybė ir tautinė tapatybė yra konstruojami. Anthony Smith teigimu, *nacionalizmas ir toliau lieka labiausiai įtikinančiu tapatumo mitu moderniajame pasaulyje*⁷³. Tautinė tapatybė nesuvokiama be paveldo vaidmens, o paveldas paprastai priklauso tam tikrai tautai ir yra išskirtinis jos bruožas⁷⁴. Praeityje

⁶⁹ R. Čepaitienė, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 25.

⁷⁰ A. D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford UK&Cambridge, 1993, p. 43.

⁷¹ Ten pat, p. 182.

⁷² P. Nora, *General Introduction...*, p. 3.

⁷³ S. O. Brian, *Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in its Place*. [žiūrėta 2006-02-17]. Internetė: <<http://canada.metropolis.net/events/ethnocultural/publications/putinden.pdf>>.

⁷⁴ D. Lowenthal, *Identity, Heritage, and History // Commemorations. The Politics of National Identity* (Ed. J. R. Gillis). Princeton: Princeton University Press, 1996, p. 53.

paveldas buvo daugiau turtingųjų ir kilmingųjų privilegija, šeimos palikimo reikalas, o dabar jis pripažįstamas bendrai paveldėtu ir perimtu turtu⁷⁵, su kuriuo individualiai ar kolektyviai tapatinamasi. Tokiu būdu paveldas tampa esminiu charakterizuojant etnines ir teritorines grupes, o svarbiausia – tautines valstybes. Taigi paveldas, apimdamas apčiuopiamus objektus ir idėjas, kuria kolektyvinę tapatybę. Šiuolaikiniame diskurse ir paveldas, ir tapatybė yra kolektyvinės atminties dalis⁷⁶.

Tam, kad bendruomenė taptų išskirtinė kitų bendruomenių akivaizdoje, paveldas privalo būti turtingas, o paveldėtojai turi manyti, kad tai, kas paveldėta, yra unikalu ir nepalyginama. Turtingas ir pavyzdinis paveldas stiprina pilietiškumą ir kelia kitų tautų simpatijas⁷⁷. Tautos brangina tai, kas jas iškelia ir išaukština tarp kitų. Todėl kurdamos savo tapatybę bei keldamos savigarbą jos atrenka ir išgiria arba net išranda savitą jas šlovinantį palikimą. Kiekviena tauta stengiasi parodyti savo paveldo pranašumą. Todėl, anot D. Lowenthalio, paveldas dažnai atspindi asmeninį ar bendruomeninį savanaudiškumą. Paveldo objektai ar paveldėti neapčiuopiami dalykai suvokiami kaip „mano“ ar „mūsų“. Įprasta, kad dabartis, aiškiai parodanti, kokie esame, paprastai labai kukliai aptariama, o apie praeitį ir apie tai, kas buvome kadaise, kalbama daug ir garsiai. Paradoksalu, kad net gėdinga praeitis gali būti susižavėjimo savimi įkvėpėja. D. Lowenthalio manymu, tautos ar etninės bendruomenės, šlovindamos savo susikurtus / atrinktus istorinius simbolius, iš tiesų šlovina pačios save⁷⁸. Todėl paveldas praeitį paverčiantis išskirtine bei paslaptinga (ir taip garantuodamas bei saugodamas grupės interesus) negali būti visokeriopai teisingas⁷⁹.

3.2. Paveldo „susigrąžinimas“ kaip tapatybės atstatymas / sutvirtinimas

Ne visos tautos turi pakankamai jų tapatumą, išskirtinumą patvirtinančių paveldo objektų. Tragiški praeities įvykiai – karai, politinės suirutės ar stichinės nelaimės – sunaikino ar pasisavino tautoms svarbius kultūros paveldo objektus, tačiau pastarieji atmintyje išliko kaip savitumo, ypatingumo patvirtinimai ar stabilumo ir vienybės garantai. Architektūriniai pastatai ir jų kuriamos erdvės yra ypač svarbios tautų ar miestų bendruomenių tapatybei kurti ir palaikyti. Pastatai, projektuoti tam tikroms funkcijoms, turi ir simbolinę prasmę, byloja apie idėjas, vertybes bei tikėjimus, teikia tikrą, tiesioginį pagrindą kultūrinei praeičiai ir dabarčiai. Architektūriniai objektai gali tapti vieta tam tikrų aspiracijų raiškai, erdve tapatybės įtvirtinimui, ypač svarbia neramumų laikotarpiais⁸⁰. Todėl netekus itin svarbių kultūros paveldo objektų kartais siekiama atstatyti ar, kitaip tariant, „susigrą-

⁷⁵ Ten pat, p. 43.

⁷⁶ Ten pat, p. 42.

⁷⁷ Ten pat, p. 45.

⁷⁸ Ten pat, p. 46.

⁷⁹ Ten pat, p. 42.

⁸⁰ S. Veis-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 143.

žinti“ jų istorinį vaizdą, atitinkamai tikint ir tautinės tapatybės sutvirtinimu arba atkūrimu.

Vokietijos ir Lenkijos pavyzdžiai po Antrojo pasaulinio karo akivaizdžiai rodo, kokia atsiveria tuštuma visuomenėje praradus architektūros paveldo objektus. Pastatuose ar jų kuriamoje erdvėje (kaip kolektyvinėje gyventojų atminties vietoje) įkūnyti kultūriniai simboliai, jų užtikrinamas stabilumo ir saugumo jausmas krizės akivaizdoje nebegalėjo palaikyti kultūrinio identiteto ir kėlė grėsmę tautos ir miesto bendruomenės tapatybei. Todėl po karo šioms valstybėms būtinybe tapo miestų atstatymas, kuris kartu reiškė ir valstybės bei tautinės tapatybės atstatymą⁸¹. Įdomu tai, kad, nepaisant sunkių gyvenimo sąlygų po karo, ypač daug dėmesio buvo skiriama istorinių bei kultūrinių vietovių restauravimui, atstatymui. Atstatomieji pastatai įgavo (ir įgauna) mitinę aurą, jiems suteikiamos ypatingos, beveik magiškos galios. Kūrimas erdvių, keliančių praeities asociacijų, tapo tiek pat svarbus, kaip ir darbo vietų kūrimas bei gyvenamųjų namų statyba⁸².

3.3. Nostalgijos ir paveldo sąveika

Kalbant apie paveldo „susigrąžinimą“, verta patyrinėti nostalgijos fenomeną⁸³. Vakarietiškos modernios paveldo sampratos atsiradimas (XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje) sutapo su bendra visuomenės nuotaika – nostalgija. Jos iškilimo priežastis, anot D. Lowenthalio, – ryšio su erdve praradimas tiek individualioje, tiek bendruomeninėje plotmėje. Tuomet paveldas tapo aktualus dėl savo gebėjimo siesti, vienyti grupes (šeimą, bendruomenę, naciją, rasę).

Nostalgija, paveldas ir atmintis gali būti tiriami kaip vienas greta kito egzistuojantys ir tarpusavyje koreliuojantys konceptai. Nostalgijos veikiama istorija pateikiama be dėmių, tokia, kokia didžiojamės, taigi sakrali, aktualizuojanti paveldą, kuris išskiria ir iškelia tam tikrą bendruomenę, tautą iš kitų. Nostalgiški troškimai ištrina istoriją ir paverčia ją asmenine ar kolektyvine mitologija⁸⁴. Atmintis kaip opozicija istorijai (kaip mokslui) suteikia įvykiui, objektui sakralumo bei aktualizuoja norimus prisiminti garbingus įvykius ir ištrina „nereikalingus“⁸⁵.

Nostalgija apibrėžiama kaip namų, kurie nebeegzistuoja, ilgesys. Ji gali sukelti troškimą atstatyti idealius namus⁸⁶, grįžti į teisėtą ir galbūt nepelnytai praras-

⁸¹ Ten pat, p. 144.

⁸² Ten pat, p. 145.

⁸³ Antropologė Svetlana Boym išskiria dvi nostalgijos rūšys – restauratyviąją ir reflektvyviąją. Restauratyvioji nostalgija apibūdina tautinius atgimimus visame pasaulyje, kuriančius iš istorijos mitus, grįžtančius prie tautinių simbolių ir mitų. Reflektvyvioji nostalgija „užsibūna“ prie griuvėsių, istorijos ir laiko patinos. Restauratyvioji nostalgija siekia restauruoti, atkurti simbolius, praeities ritualus, materialius objektus. Reflektvyvioji puoselėja subyrėjusius atminties fragmentus. Refleksija siūlo naują lankstumą, o ne senosios būsenos atkūrimą ar grįžimą prie sukūrimo momento, originalo. S. Boym, *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, p. 41–49.

⁸⁴ S. Boym, *The Future...*, p. 15.

⁸⁵ P. Nora, *The Era of Commemoration...*, p. 12.

⁸⁶ S. Boym, *The Future...*, p. xiii.

tą aukso amžių ir poetinę erdvę⁸⁷. Taigi sužadinus troškimą atstatyti prarastus namus, pasisakant už visišką praeities paminklų atstatymą⁸⁸, kyla pavojus supainioti realybę su įsivaizduojama tikrove. Praeitis nostalgijos šviesoje gali būti apibūdinama kaip tobula momentinė nuotrauka⁸⁹, sustabdanti laiko tėkmę ten, kur norima sustoti. Nors nostalgijos apimtieji rimtai įsitikinę, kad prižadina ir atkuria tikrovę, tikras tradicijas ar tikrus materialius, apčiuopiamus objektus, vis dėlto nostalgijos lemti „susigražinimai“, pakartojimai yra pasmerkti būti neautentiški, o tokia replika nėra pajėgi apibrėžti bendruomenės ar tautos tapatumo. Čia aki-vaizdus dvilypumas: trokštama pakartoti tai, kas nepakartojama, materializuoti tai, kas nematerialu⁹⁰.

Miestų atsinaujinimas, atkūrimas, anot antropologės Svetlanos Boym, yra nostalgiskas, improvizuojantis praeitį dabarties ir ateities vardan. Vadinamasis miestų „akytumas“, kurį sukuria tuščios erdvės, atsiradusios dėl karų ar stichinių nelaimių, ar šalia išbaigtų ir sveikų pastatų stūksantys griuvėsiai egzistuoja kiekviename mieste ir kuria teatrališkumo bei intymumo atmosferą. Tačiau, antra vertus, tai liudija apie materijos ir žmogišką trapumą, laikinumą⁹¹ arba primena kovas bei pralaimėjimus, „kitų“ pergalę prieš „mus“. Mirtingumo „apsireiškimas“ per išlikusius, kadaise iškilių pastatų vietoje griuvėsius kelia blogus prisiminimus – griuvėsiai negali būti ta atminties zona, kuri stiprintų, palaikytų tautos tapatybę. Todėl kartais, neturint pakankamai tautinei tapatybei konstruoti ir palaikyti bei stiprinti būtinų atminties vietų, trokštama prikelti iš griuvėsių kadaise buvusias svarbias vietas.

Retrospektyviai žvelgiant į griuvėsių keliamas asociacijas pastebima jų vertinimo kaita amžių bėgyje. Baroko laikais antikiniai griuvėsiai dažnai tarnavo didaktiniams tikslams, parodant stebėtojai „kontrastą tarp senovės didybės ir šiuolaikinės degradacijos“. Romantikams griuvėsiai spinduliavo melancholija, atspindėjo suardytą poetišką dvasią bei harmoningos visumos ilgesį. Moderniaisiais laikais griuvėsiai primena karus, jų žiaurumus bei atkreipia dėmesį į skirtingų istorinių epochų koegzistavimą mieste⁹².

⁸⁷ Anthony Smith veikale *The Ethnic Origins of Nation* teigia, kad yra du svarbiausi būdai, kurie padeda tautoms save lokalizuoti bei atsiskleisti „teisėtoje būsenoje“ (autorės pastaba: t. y. tokioje, kokia privalejo būti, bet dėl tragiškų istorinių aplinkybių prarasta): poetinė erdvė ir aukso amžius. Pirmuoju atveju pasitelkiamas kraštovaizdis, kuriame įsiaknijusi tam tikra bendruomenė, antruoju – tautos kilmė ir klestintis didvyrių amžius. A. D. Smith, *The Ethnic...*, p. 183.

⁸⁸ S. Boym, *The Future...*, p. 41.

⁸⁹ Ten pat, p. 49.

⁹⁰ Ten pat, p. xvii–xviii.

⁹¹ Ten pat, p. 77–78.

⁹² Ten pat, p. 79.

4. KULTŪROS PAVELDO OBJEKTŲ ATSTATYMO PRAKTIKA EUROPOJE PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Taikli Gertrude Stein⁹³ mintis apie XX amžių, tinkanti apibūdinti ne vienoje Europos šalyje kilusį troškimą atstatyti paveldo objektus ir taip susigrąžinti tai, kas buvo prarasta, – *XX amžiuje visa naikinama, bet niekas netęsiama*. XX a. modernioje visuomenėje aiškiai pastebima būtinybė per materialius objektus palaikyti, atgaivinti ar „užkonservuoti“ atmintį⁹⁴. Tai rodo istorinių pastatų, miestų, vietovių apsauga, restauravimas, o ypatingais atvejais – atstatymas.

Tautos, karo metu praradusios per amžius stovėjusius istorinius pastatus bei kompleksus, neteko ir stabilumo jausmo, kurį susigrąžinti siekė atstatydama sugriautus objektus. Todėl asociacijų su praeitimi keliančių erdvių atstatymas tapo tiek pat svarbus, kaip ir gyvenimo sąlygų po karo gerinimas⁹⁵. Antrojo pasaulinio karo sąlygotos istorinių struktūrų netektys buvo daug didesnės nei po Pirmojo pasaulinio karo. Nors ir ne visi vykę ar tebevykstantys atstatymai yra šio karo padarinių „atitaisymai“, vis dėl to jo sąlygoti pradimai lėmė didžiausią istorinių pastatų ir net miestų atstatymo bumą Europoje. Apibendrinant Antrojo pasaulinio karo metu prarastų istorinių pastatų (kai kuriais atvejais ir miestų) atstatymas vyko dviem etapais: iškart po karo ir kartais tęsdavosi keletą dešimtmečių (daugelyje Europos šalių) arba pasibaigus šaltajam karui (buvusiose sovietinio bloko šalyse). Vis dėlto kai kurios atstatymo idėjos dėl politinių aplinkybių nusikėlė į pastutinius praėjusio amžiaus metus (pvz., Drezdeno Dievo motinos bažnyčia, Berlyno karališkieji rūmai). O Lietuvos pavyzdys rodo, kad kai kurių pastatų „prikėlimas“, susigrąžinimas gali būti įgyvendintas ir po kelių šimtų metų.

Po karo Europoje prasidėjus atstatomiesiems darbams kilo daugybė diskusijų dėl šios problemos sprendimo būdų. Ar prarastų objektų replikų kūrimas yra priimtinas? Ar atgaivinant miestus į pagalbą reikėtų pasitelkti modernią architektūrą? Panašių klausimų kilo ir po Pirmojo pasaulinio karo sunaikinimų, kai, pavyzdžiui, visa Belgija tapo nuolaužų kapinėmis. Viena vertus, iki šiol paveldosaugos teisėje tikslūs istorinių paminklų atstatymai ar jų imitacija būdavo atmetami, išskyrus anastilozės metodo taikymą⁹⁶. Kita vertus, smurtinis „dar vakar stovėjusių“ kultūros vertybių sunaikinimas skatino egzistuojančių paveldosaugos gairių peržiūrėjimą ir naujų idėjų paieškas pagrįsti restauravimui bei atstatymui. Dage liu atvejų nuspręsta peržengti anksčiau nustatytas ribas bei leisti atstatyti meninį ir istorinį istorinio pastato charakterį.

⁹³ Gertrude Stein (1874–1946) – žymi JAV rašytoja, poetė, dramaturgė, ilgą laiką gyvenusi Paryžiuje.

⁹⁴ R. J. Koschar, *Building Pasts: Historic Preservation and Identity in Twentieth-Century Germany // Commemorations...*, p. 216.

⁹⁵ S. Veas-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 145.

⁹⁶ Žr. Atėnų chartiją. The Athens charter...

Atstatant Antrojo pasaulinio karo metu sugriautus istorinius pastatus bei miestus išsiskyrė dvi kryptys: atstatymas moderniomis formomis ir tikslus prieškarinės būsenos atstatymas. Pirmosios krypties pavyzdžiu galėtų būti Coventry miestas, po 1940 m. karinių atakų virtęs labiausiai nusiaubtu miestu visoje Anglijoje. Miestas buvo moderniai atstatytas, o viduramžių katedros griuvėsiai tapo memorialu, susitaikymo ir taikos pasaulyje simboliu. Šalia senosios katedros, kaip pergalės prieš kančią simbolis, 1962 m. pastatyta naujoji katedra⁹⁷. Londone šalia Šv. Pauliaus katedros esantis rajonas, nusiaubtas karo metu, buvo atstatytas moderniai – išlikusios senosios bažnyčios bei kiti pastatai atsidūrė naujose, moderniose erdvėse⁹⁸.

Kompromisų atstatant istorinius miestus buvo ieškoma ir Prancūzijoje. Pavyzdžiui, moderniai perstatomas Strasbūras prisitaikė prie istorinių erdvių, gatvių struktūros ir dydžio. Orleane senojo miesto gatvės buvo praplatintos, o kai kurių istorinių pastatų fasadai tapo modernios struktūros pastatų dalimi. Būta ir išimčių, kai beveik visas miestas atstatytas kaip senojo replika. Tai Saint-Malo Bretanėje, šiaurės Prancūzijoje⁹⁹. Panašiai būta ir Olandijoje – istoriniai pastatai bei miestai buvo arba tiksliai atstatomi, arba statomi iš naujo, šiuolaikinėmis formomis.

Antrojo pasaulinio karo lydimos netektys šokiravo ir italus, nors čia žala kultūros vertybėms nebuvo tokia didelė kaip kitose Europos šalyse (pavyzdžiui, Lenkijoje, Vokietijoje). Italijoje daugiau remtasi restauravimo teorijų nubrėžtomis gairėmis. Kadangi didesnių praradimų nebūta, pakako kultūros vertybes restauruoti arba dalinai atstatyti. Ryškesnis Santa Chiara bažnyčios Neapolyje pavyzdys. Bažnyčia buvo atstatyta moderniomis formomis, išsaugant po atakų išlikusią gotikinę struktūrą. Moderniomis formomis Italijoje atstatinėta ir XX amžiaus pabaigoje. Pavyzdžiui, Friuli Venezia Giulia regione nuo žemės drebėjimų dažnai nukenčia istoriniai pastatai (dažniausiai gynybinės pils, statytos Alpių priekalnėse). Jie atstatomi tiek tradicinėmis, tiek moderniomis formomis. Atstatymą, pasitelkiant modernią architektūrą, iliustruoja San Giorgio Montepatrato bažnytelė.

Išskirtinis atstatymo pavyzdys – Peterhofo dvaro ir parko ansamblio, dar vadinamo „rusiškuoju Versaliu“, tikslus atstatymas bei restauravimo darbai. 1941–1944 m. naciai sunaikino nemažą garsiojo ansamblio dalį ir jo parkus, stebinusius Europą. Griuvėsiais virto pagrindiniai rūmai, didžioji fontanų kaskada, angliškas dvaras, Marli rūmai, pakenkta ir kitiems komplekso korpusams. Restauravimo ir atstatymo darbai pradėti iškart po karo. Ermitažo korpusas vėl atsidarė lankytojams 1952 m., pagrindiniai rūmai – 1964 m.¹⁰⁰ Peterhofo rūmų atstatymas ir restauravimas buvo svarbus atgaivinant ypač svarbų *nacionalinį rusų kultūros paminklą*. Sovietų Sąjungos žmonių „prikeltas“ ansamblis simbolizavo humanizmo

⁹⁷ The Historic City of Coventry. [žiūrėta 2006-04-04]. Internetė: <<http://www2panorama.org/panoramas/coventry>>.

⁹⁸ J. Jokilehto, A History of Architectural Conservation..., p. 410.

⁹⁹ Ten pat, p. 411.

¹⁰⁰ Петергоф. Послевоенные годы. [žiūrėta 2006-04-04]. Internetė: <<http://www.peterhof.ru/?m=10>>.

pergalę prieš nacių barbariškumą. 1973 m. 250 metų jubiliejaus proga, taip pat už titanišką darbą atstatant sugriautą kompleksą Peterhofo miestas buvo apdovanotas „Garbės ženklų“ ordinu¹⁰¹.

4.1. „Lenkų restauravimo mokyklos“ įnašas atstatant istorinius miestus

Ypač didelių karo nuostolių patyrė Lenkija. Šalies teritorijoje griuvėsiais virto daugybė kultūros vertybių (~ 50 proc.). Pagrindiniai klausimai, kėlę nemažai diskusijų tarp restauratorių, – kaip atstatyti istorinius nusiaubtus miestų centrus? kokio laikotarpio vaizdą turėtų at/igauti atstatyti senamiesčiai?

Lenkijos kultūros vertybių paveldotvarkos kryptis iki Antrojo pasaulinio karo buvo konservacinė – vertybės dažniausiai buvo konservuojamos, o restauravimo būdavo imamas labai retai, tik išskirtiniais atvejais¹⁰². Tačiau nepaprastai dideli karo nuostoliai lėmė šios krypties pokyčius. „Nesikišimo“ principas sugriautų istorinių miestų akivaizdoje nebetenkino visuomenės. Pagrindiniu paveldosaugininkų tikslu pokario metais tapo senųjų istorinių miestų kraštovaizdžių susigrąžinimas¹⁰³.

Pagrindinis lenkų pasiekimas atstatant istorinius miestus ir jų kompleksus buvo idėjinės programos sudarymas. Jos autorius – Janas Zachvatovičius, Lenkijos paveldotvarkos darbų vyriausiasis vadovas pokaryje¹⁰⁴. Jo pasirinkta darbų kryptis aiškiai buvo išsakyta 1945 m.: *Negaline susitaikyti su savo paminklų netektimi. Juos rekonstruosime, atstatysime nuo pat pamatų, kad kitos kartos tai paveldėtų, jei ne autentiškus, tai bent tokios pat išvaizdos, kuri gyva mūsų atmintyje ir pasiekama esamuose dokumentuose*.¹⁰⁵ J. Zachvatovičius pasisakė už būtinybę atstatyti sugriautus ansamblius istorinėmis formomis. Jis pabrėžė, kad tokios krypties imtis įpareigoja visa tauta, tačiau neprivalu visiškai paklusti visuomenės norams, kuri nori matyti istorinius miestus būtent tokius, kokie jie buvo prieš 1939 m.¹⁰⁶ Pagrindine „lenkų restauravimo mokyklos“ ir atstatymo programos mintimi tapo noras grąžinti senąjį istorinių miestų kraštovaizdį. Ši kryptis buvo dažnai kritikuojama užsienyje, tačiau laikui bėgant pripažinta vertingu pasiekimu¹⁰⁷.

Nusiaubto *Varšuvos senamiesčio* (sunaikinta ~ 85 proc. pastatų) atkūrimas tiksliausiai ir nuosekliausiai įgyvendino J. Zachvatovičiaus iškeltą tikslą „grąžinti miestui istorines formas“. Tačiau net Varšuvos atstatymas nebuvo visiškai tikslus prieškarinio vaizdo, įsispaudusio varšuviečių atmintyje ar užfiksuoto dokumen-

¹⁰¹ Петерпроф. Пригороды Петербурга. [žiūrėta 2006-03-30]. Internetė: <<http://www.rusguide.com/rus/suburbs/peterhof.htm>>.

¹⁰² B. Rymaszewski, Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // Kronika Warszawy Warszawa, 2002, N. 5, 115 (numer specjalny), p. 32.

¹⁰³ B. Rymaszewski, O przetrwaniu dawnych miast. Warszawa, 1984, p. 84.

¹⁰⁴ E. Małachowicz, Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku. Warszawa, 2000, p. 47.

¹⁰⁵ B. Rymaszewski, Polska ochrona zabytków. Warszawa: SCHOLAR, 2005, p. 102.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 103.

¹⁰⁷ E. Małachowicz, Architektura odbudowywanych..., p. 47–48.

tuose, atkūrimas. Nusiaubtiems miestams grąžinant istorinį vaizdą paisyta ir šiuolaikinių poreikių¹⁰⁸.

Kyla klausimas, kas yra *istorinės formos*, kurias užsibrėžta grąžinti nuniokotiems miestams? Tarpukario Lenkijoje istoriniais, senoviniais laikyti prieš 1850 m. statyti pastatai. Pokarinio miestų atstatymo programoje *istorinės formos* reiškė seniausią pastato išvaizdą. Diskusijose dėl Varšuvos atstatymo buvo siūlyta atstatyti gotikinį, kaip seniausią, miesto vaizdą. Susivokta, kad gotikinis Varšuvos užstatymas nėra seniausias. Prieš tai ji buvo medinė. Taigi kodėl jos neatstačius medinės? Buvo nuspręsta, kad miestui turėtų būti grąžintas toks istorinis veidas, koks jis matomas seniausiuose išlikusiuose dokumentuose, ikonografinėje medžiagoje. Lyginant su kitų Lenkijos istorinių miestų atstatymais, Varšuvos senamiestyje buvo atstatytas tiksliausias istorinis vaizdas. Seniausia dokumentinė bei ikonografinė medžiaga apie miestą siekė XVIII ir vėlesnius amžius, vis dėlto atstatymo realizacijos plane numatyta atstatyti ir kai kurių pastatų gotikines formas¹⁰⁹. Tuo tikslu naudoti ir miesto aprašai bei matavimai, kuriuos prieš karą rengdavo Varšuvos politechnikos instituto Architektūros fakulteto Lenkijos architektūros istorijos specialybės studentai, nuotraukos bei kita ikonografinė medžiaga, taip pat žymaus italų tapytojo Bernardo Belotto (1720–1780 m.) Varšuvos vedutos^{110 111}.

Varšuva lenkams buvo ypač svarbus miestas. Jos vaidmuo karo metu, o galiausiai sukilimas, įsirežė į varšuviečių atmintį. Tad miesto nuniokojimas reiškė ne tik kultūros vertybių sunaikinimą, bet ir bandymą ištrinti iš atminties svarbius istorinius įvykius. Netekus senųjų originalių erdvių, atmintį neką prasčiau galėjo žadinti ir jo kopija. Dauguma norėjo matyti savo miestą tokį, kokio jo būta prieš karą. Ryžtą atstatyti Varšuvą istorinėmis formomis sustiprino ir lenkų pagrindininkų rasti tikslūs vokiečių rengti urbanistiniai miesto planai. Juose buvo suplanuotas miesto istorinių dalių sunaikinimas, o Varšuva čia vadinama *Die neue deutsche Stad Warchau*. Hitlerio planuose Varšuva turėjo tapti nauju provincijos miestu, pastatytu ant senojo miesto griuvėsių¹¹². Tokiu būdu atstatymas reiškė ir iššūkį pralaimėjusiam priešui bei įrodymą, kad net sugniuždyta tauta gali atsigausti ir fiziškai, ir dvasiškai¹¹³.

Specialistams svarstant Varšuvos atstatymo klausimą išsiskyrė dvi nuomonės. Vieni pasisakė už atstatymą istorinėmis formomis, kiti prieštaravo senojo miesto vaizdo grąžinimui. Prieštaraujančiųjų nuomone, istorinio vaizdo atstatymas būtų klastotė, „skurdus teatras“, nevykęs bandymas pakartoti tai, kas buvo vertinga¹¹⁴.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 102, 106.

¹⁰⁹ B. Rymaszewski, *O przetrwanie...*, p. 106.

¹¹⁰ Vedutos – labai tikslūs, stambaus masto tapyti miestovaizdžio piešiniai.

¹¹¹ J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 94.

¹¹² B. Rymaszewski, *Kryteria odbudowy...*, p. 33.

¹¹³ J. Calame, *Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures*. 2005. [žiūrėta 2005-11-20]. Internetė: <<http://www.rvu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>>.

¹¹⁴ B. Rymaszewski, *O przetrwanie...*, p. 105.

Siūlyta kurti naują, modernią aplinką: *Užmirškime ir geriau neprisiminkime praeities. Nebuvo ji nei pernelyg graži, nei džiaugsminga. Negailėkime senųjų rūmų, nes negailime ir nenorime prikelti jų senųjų gyventojų.*¹¹⁵ Varšuva turėtų tapti ateities miestu, pirmuoju tokiu Europoje, su naujais rūmais, naujomis pilimis ir naujais namais¹¹⁶. Būta pasisakymų ir už griuvusių užkonservavimą senamiestyje: *Griuvėsius reiktų apjuosti autostrada, šalia jos įrengiant šokių aikšteles bei restoranus, kad čia atvažiuojantys turistai paliktų dolerių autentiškų istorinių pastatų priežiūrai ir restauravimui.*¹¹⁷ Taip griuvėsiai taptų paminklu, liudijančiu nacių barbariškumą bei pritrauktų turistus ir jų pinigų¹¹⁸.

Vis dėlto modernus Varšuvos atstatymas ar griuvėsių pavertimas paminklu nebuvo priimtinas nei daugumai miesto gyventojų, nei problemą sprendžiantiems paveldosaugininkams. J. Zachvatovičiaus tvirtinimu, *sostinė negali būti miestu be praeities, ji privalo atgauti pilies bei katedros ir kitų istorinių pastatų kuriamą miesto siluetą*¹¹⁹. Tauta ir jos kultūros paminklai yra viena, neatskiriama¹²⁰. Todėl, netekus paminklų, kyla pavojus tautos išlikimui. Senojo miesto atstatymas reiškė visišką pasveikimą, tai buvo tarsi visuomeninė terapija atsiliepiant į karo paliktas žaizdas bei moralinė pergalė¹²¹.

1980 m. Varšuvos senamiestis įrašytas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą kaip *išskirtinis beveik visiškai atstatyto XIII–XX a. besiformavusio miesto pavyzdys*. 1978 m. pateiktame siūlyme UNESCO paveldo sąrašui teigiama, kad istorinio Varšuvos centro atstatymas darė įtaką Europos šalių urbanizacijos raidai bei senųjų miestų kvartalų apsaugos kryptims. Atsižvelgiant į šiuos faktus, autentiškumo kriterijus, būtinas pasaulio paveldo vietoms ir objektams, nebuvo griežtai taikomas¹²².

Kiti ryškiausi pokarinių atstatymų istorinėmis formomis pavyzdžiai – Gdansko, Poznanės, taip pat Vroclavo, Opolės, Boleslaveco, Racibožo senamiesčių atstatymai. Pastarųjų atveju istorinio vaizdo atkūrimo imtasi tik seniausiose, svarbiausiose istorinėse dalyse, pavyzdžiui, senojo miesto turgavietėse¹²³. Kitos miestų dalys būdavo užpildomos naujais, modernių formų pastatais, kurie savo dydžiu, masteliu derindavosi prie senųjų išlikusių pastatų. Pavyzdžiui, Gdanske istorinis kraštovaizdis grąžintas miesto daliai, vadinamai *Glówne miasto*, o kitos miesto sritys, taip pat istorinės, atstatytos moderniai. Šitaip atgaivintas buvo ir Varšuvos Naujamiestis (*Nowe Miasto*)¹²⁴.

¹¹⁵ B. Rymaszewski, *Polska ochrona...*, p. 104.

¹¹⁶ Ten pat, p. 104.

¹¹⁷ Ten pat, p. 105.

¹¹⁸ Ten pat, p. 105.

¹¹⁹ B. Rymaszewski, *Kryteria odbudowy...*, p. 37.

¹²⁰ Ten pat, p. 37–38.

¹²¹ J. Calame, *Post-Conflict Reconstruction...*

¹²² World Heritage List. N. 30, ICOMOS. [žiūrėta 2006-04-30]. Internetė: <http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/030.pdf>.

¹²³ E. Małachowicz, *Architektura odbudowywanych...*, p. 241.

¹²⁴ Ten pat, p. 104.

Nemažai rūpesčių kėlė po karo Lenkijai priskirti miestai, nuniokoti sąjungininkų, – *Gdanskas* (vok. *Dancig*), Vroclavas (vok. *Breslau*) ir Štetinas (vok. *Stettin*). Ginčytasi dėl šių miestų atstatymo istorinėmis formomis. Atstatant kai kurias istorines Gdanskos, Vroclavo dalis dėl dokumentacijos stokos neišvengta architektūrinės fantazijos – duomenų trūkumas buvo kompensuojamas projektuotojų vaizduote, išsradingumu ar jausmais¹²⁵. Be to, atkuriant šiuos ir kitus vokišką įtaką patyrusius miestus, svarbus veiksnys buvo „lenkiškų stilių“ paieška bei architektūros „deprūsizacija“ ar „degermanizacija“. Dar tarpukariu vyko „tautinių stilių“ paieškos, siekiant pritaikyti jų formas naujose statybose ar restauruojant pastatus. „Lenkišku stiliumi“ tapo barokas, klasicizmas, kartais renesansas. Pokaryje atstatant istorines struktūras (net ir senosios Varšuvos atveju) neišvengta „tautinių stilių“ apraiškų¹²⁶. Kadangi po karo ypač paaštrėjo lenkų ir vokiečių santykių klausimas, visa, kas galėjo priminti vokiečius, atrodė svetima, nereikalinga bei būtina pakeisti. Todėl net 90 proc. sugriautas Gdanskas nekėlė tiek gailesčio kiek Varšuva¹²⁷. Edmund Osmańczyk 1945 m. rašė: *Prieš išvykdamas į Gdanską buvau Varšuvoje. Mano viduje kilo maištas, apėmė beprotiškas nesugrąžinamos senosios Varšuvos jausmas. [...] Čia, Gdanske, į nusiaubtą miestą žiūrėjau šaltai. Kai prof. Jan Kilarski tvirtino, jog neįmanoma atstatyti Marienkirche, pajutau džiaugsmą.*¹²⁸ Vis dėlto, nepaisant neigiamos visuomeninės nuomonės apie „vokiškus“ miestus, paveldosaugininkams labiau rūpėjo miestų ir pastatų meninė, istorinė ir kitos vertės. Tai buvo pakankamas argumentas jų apsaugai bei atstatymui. Atstatant Gdanskos pastatus norėta „vokiškuosius“ elementus pakeisti „lenkiškuoju stiliumi“. Tačiau J. Zachvatovičiaus, pabrėžusio šio miesto ypatingumą ir svarbą ne vien Lenkijai, bet ir visai Europai, dėka seniausią Gdanskos dalį (*Głowne Miasto*) buvo nuspręsta atstatyti ankstesnėmis istorinėmis formomis¹²⁹. Atstatant Vroclavą, Poznanę bei kitus miestus, turinčius nemėgstamų „vokiškų elementų“, neišvengta architektūrinės korektūros, išpaudžiant „lenkiškumo“ ženklus į pastatų architektūrą¹³⁰.

4.2. Vokiškoji paveldo atkūrimo patirtis

Vokietijos miestų valdininkai, remiami visuomenės, karo pėdsakus bandė ištrinti atkurdami miestus tokius, kokie jie buvo prieš oro atakas ir kokius norėjo prisiminti jų gyventojai. Tačiau po karo padalytoje Vokietijoje atstatant istorinius objektus būdavo imamasi kiek skirtingų veiksmų. Pavyzdžiui, atstatymas istorinėmis formomis buvo dažnesnis VDR negu VFR. Pastarojoje labiau laikytasi modernios architektūros siūlomų sprendimų. VDR visa, kas modernu, asocijavosi su Amerikos kolonializmu, todėl čia būta nemažai atstatymų senosiomis formomis.

¹²⁵ Ten pat, p. 108.

¹²⁶ B. Rymaszewski, *Kryteria odbudowy...*, p. 34.

¹²⁷ B. Rymaszewski, *O przetrwaniu...*, p. 93.

¹²⁸ J. Friedrich, *Dyskusja nad odbudową Gdańska: 1945–1948*. [žiūrėta 2005-12-15]. Internetė: <<http://www.pg.gda.pl/~jkrenz/miasto-Fried.htm>>.

¹²⁹ Ten pat.

¹³⁰ B. Rymaszewski, *O przetrwaniu...*, p. 93.

Vis dėlto dažnai dėl pinigų trūkumo ar politinių priežasčių kai kurių istorinių pastatų restauravimo ar atstatymo darbų nebuvo imtasi. Pavyzdžiui, Berlyne 1950 m. nugriauti dar karo metu stipriai apgadinti barokiniai Karališkieji rūmai (*Stadtschloss*), o Drezdeno Dievo Motinos bažnyčios (*Frauenkirche*) griuvėsiai valdžios pareigūnų ir paveldosaugininkų pastangomis palikti stūksoti. Netrukus šie likučiai tapo memorialu taikai ir karo baisumams liudyti. Todėl susivienijus Vokietijai kilo ar vėl buvo atgaivintos diskusijos dėl kai kurių istorinių pastatų, ypač svarbių tautinei ir kultūrinei tapatybei, atstatymo.

Goethes namai Frankfurte, kuriuose gimė rašytojas Goethe, 1944 m. buvo visiškai sunaikinti per oro antskrydį, išskyrus nedidelę priekinės sienos dalį, kuri vėliau irgi nugriuvo. Namo atstatymas pradėtas jau 1947 m., o 1951 m. užbaigtas pastatas vis dar stovėjo supamas gretimų pastatų griuvėsių, nebaigtų (ar net nepradėtų) tvarkyti po karo. Šis naujai atstatytų Goethes namų ir šalia stūksančių kitų statinių griuvėsių keliamas kontrastas žymi visuomenės konfliktą tarp išorinių ir vidinių poreikių bei atskleidžia po karo pasirinktą Vokietijos kryptį – siekimą „susigrąžinti ir save“¹³¹. Vis dėlto sugriautų Goethes namų atstatymo idėją palaikė ne visi. Anot atstatymo priešininkų, visiškas pastato atstatymas gali atkurti Goethes namus kaip tikrą istorinę vietą, bet ji niekad netaps originalu, o bus tik jo kopija¹³². Tačiau pastato simbolinė prasmė, gebėjimas materialia išraiška įkūnyti vokiškumą, kad jis būtų matomas bei apčiuopiamas ir patiems vokiečiams, ir pasauliui, nusvėrė negausius priešininkų argumentus¹³³.

Goethes namų, kurių materijoje įsikūnija dvasinis vokiečių paveldas, atstatymas reiškė ir pačios valstybės tapatybės atstatymą¹³⁴. Tai buvo tarsi bandymas nukreipti dėmesį nuo tamsios praeities į laimingesnę, garbingesnę, pratešiant ją į ateitį. Tokiu būdu šis atstatymas įgavo atsisakymo reflektuoti neseną praeitį prasmę¹³⁵ ir vokiečiams buvo fundamentaliai svarbus projektas savęs suvokimui. Vadinamoji „istorinė“ restauracija, tiksliau, visiškas istorinės formos atstatymas, buvo įmanomas – tai leido išlikę XX a. pirmosios pusės brėžiniai bei fotografijos. Interjero detalės karo metu saugiai paslėptos, todėl nebuvo sunaikintos. Taigi naujoji struktūra turi originalių baldų apstatymą¹³⁶. Kultūrinė pastato prasmė buvo ypač svarbi. Namas suvoktas ir suvokiamas ne tik kaip vieta, liudijanti žymaus rašytojo gimimo vietą, bet beveik kaip pats Goethe ir jo dvasia. Daugeliui vokiečių susitaikyti su šios ir kitų panašių vietų sunaikinimu būtų reiškę tautinės ir kultūrinės tapatybės praradimą.

Dar gyva atmintyje nacių praeitis buvo tarsi auglys, kurį norėta išpjauti ir pamiršti. Svarbių Vokietijos istorijai vietų, įvykių ar istorinių asmenybių išryški-

¹³¹ S. Veese-Gulani, *From Frankfurt's Goethehaus...*, p. 146.

¹³² Ten pat, p. 148.

¹³³ Ten pat, p. 148.

¹³⁴ Ten pat, p. 146.

¹³⁵ Ten pat, p. 146.

¹³⁶ Frankfurt am Main. *Das Goethehaus. Goethe's Birth House*. [žiūrėta 2006-03-10]. Internetė: <<http://altfrankfurt.com/Goethe/Goethehaus/Fassade>>.

nimas buvo tarsi išeitis naikinant nemalonius praeities prisiminimus¹³⁷. Vietų ir su jomis susijusių asmenybių atgaivinimas, susigrąžinimas tiek dvasine, tiek materialine prasme (pavyzdžiui, per pastatus) pratęsė kadaise egzistavusią kultūrą, sustabdytą 1933 m. Grįžimas į Goethes laikus ar kitus istorinius amžius reiškė vengimą svarstyti nacistinę praeitį bei jos, kaip nereikalingos, atskyrimą nuo Vokietijos kultūros ir tautos istorijos, išskiriant „gerąją“ ir „blogąją“ Vokietiją¹³⁸. Tokiu atskyrimu siekta parodyti, kad garbinga šalies praeitis nustelbia ir tarsi „atitaiso“ gėdingą nacistinę praeitį.

Dievo Motinos bažnyčia (Frauenkirche) Drezdene. Drezdene, vieno gražiausių ir turtingiausių Vokietijos bei Europos miestų, ataka 1945 m. vasarį, kai karo pabaiga jau beveik aiškėjo, buvo netikėta ir nelaukta. Miestas virto griuvėsių dykviete. Vos pasibaigus karui Dreždene, kaip ir visus nuniokotus miestus, imtasi gaivinti. Projektuotojai nusprendė galutinai nugriauti daugelį iš dalies ataką atlaikiusių statinių, o jų vietoje pastatyti naujus. Vis dėlto kai kurie pastatai atstatyti istorinėmis formomis. Įdomu, kad Dreždene, patekusiame į Rytų Vokietijos zoną, priešingai negu Rytų Berlyne, kur politikų sprendimu susprogdinti Karališkieji rūmai, dėl Zvingerio (Zwinger) rūmų atstatymo buvo surengtas referendumas. 1962 m. atstatytų rūmų populiarumas paskatino kitų istorinių Drezdene struktūrų atstatymą. Ilgą laiką čia stūksoję pastatų griuvėsiai pamažu susigrąžino buvusią išvaizdą, užpildydami ištuštėjusias miesto erdves¹³⁹. Vienas žymesnių atstatymų – Semper operos pastatas (1985 m.). Šiuo metu baigiami atstatyti Miesto rūmai (Residenzschloss).

Po susivienijimo vėl susidurta su Antrojo pasaulinio karo pastatų griuvėsių problema. Pagrindinė reakcija po susivienijimo buvo panaši kaip ir po 1945 m. Ryškiausias „griuvėsių atgaivinimo“ pavyzdys – Dievo Motinos bažnyčios (Frauenkirche) atstatymas. 1734 m. pastatyta bažnyčia tapo viena svarbiausių protestantų bažnyčių visoje Vokietijoje. Architektūriniu požiūriu tai buvo baroko šedevras ir neatskiriama Drezdene silueto dalis. Nors po atakos ji dar dvi dienas išstovėjo, tačiau galiausiai virto griuvėsių krūva. Po karo iškilus miesto atstatymo klausimui daug dėmesio skirta Dievo Motinos bažnyčiai, pabrėžiant jos išskirtinę svarbą Drezdene gyventojams. Visuomenės norų ją atstatyti nebuvo paisyta. Tačiau griuvėsiai palikti vietoje. Ilgainiui jie tapo karo memorialu, skirtu atminti *dešimtims tūkstančių žuvusių, įkvepiančių gyvuosius kovai su imperialistiniu barbarizmu ir žmonijos tokos bei laimės siekiui*¹⁴⁰. Taigi bažnyčios griuvėsiai įgijo simbolinę prasmę ir tapo šaltojo karo „ginklu“ kovoje su Vakaraais. 1982 m. šiai vietai suteikta dar viena reikšmė – griuvėsiai tapo kasmet rengiamų protesto demonstracijų prieš vyriausybę bei už taiką pasaulyje vieta¹⁴¹.

¹³⁷ S. Veese-Gulani, From Frankfurt's Goethehaus..., p. 149–150.

¹³⁸ Ten pat, p. 147.

¹³⁹ J. Giovannini, The Once and Future Dresden // Architecture. Feb 99, Vol. 88, Issue 2, p. 1.

¹⁴⁰ S. Veese-Gulani, From Frankfurt's Goethehaus..., p. 150–151.

¹⁴¹ Ten pat, p. 151.

Socialistiniu laikotarpiu įgytos statinio prasmės buvo akcentuojamos ir ginamos atstatymo priešininkų. Anot jų, barokinės bažnyčios atstatymas pareikalaus sunaikinti dar vieną Vokietijos praeities paminklą, t. y. bažnyčios griuvėsius, kurie keletą dešimtmečių formavo miesto kraštovaizdį bei buvo oficialus VDR politikos simbolis, taip pat Drezdeno gyventojų taikaus protesto vietą prieš socialistinę režimą¹⁴². Ši pozicija sulaukė palaikymo net iš Protestantų bažnyčios narių, kurie kadaise meldėsi senojoje *Frauenkirche*. Tačiau, nepaisant neigiamų nuomonių, bažnyčią nuspręsta atstatyti.

Beveik iškart po susivienijimo įkurta visuomeninė organizacija bažnyčios atstatymo skatinimui. Buvo teigiama, kad galiausiai atėjo laikas išgelbėti Dievo Motinos bažnyčią, tapusią tiek karo, tiek socialistinės Rytų Vokietijos vyriausybės auka. Bažnyčios atstatymas kūrė idealią erdvę „istorijos atitaisymui“ bei praeities atgaivinimui. Į ją žiūrėta su nostalgija, stipriai idealizuojant. Išpūdingai sentimentalus drezdeniečių tvirtinimas, kad *kiekvienas drezdenietis atmintinai žino kiekvieno griuvėsio gabalėlio vietą bažnyčios sienose*¹⁴³.

Frauenkirche atstatymo projekte ryškus naujų prasmų suteikimas bei senųjų atgaivinimas, permąstant ir suderinant jas naujame kontekste. Dievo Motinos bažnyčia tapo ne tiek „istorijos atitaisymo“ priemone, kiek naujai permąstyta atminties zona. Bažnyčios griuvėsiai kaip atminties vieta socialistiniu laikotarpiu įgavo kelias reikšmes: 1) oficialią ir primestą, bažnyčios griuvėsius paverčiant memorialu ir priemone kovojant su Vakaraais; 2) miesto gyventojų suteiktą prasmę, griuvėsius paverčiant protesto prieš vyriausybę bei kovos už taiką vieta; 3) vieta savaime susiformavusia (t. y. neprimesta nei ideologijos, nei protestuojančių prieš ideologiją) – griuvėsiai tapo miesto silueto dalimi¹⁴⁴. Atstatymo planuose siekta suderinti senąsias ir naujai suteiktas prasmes. Taigi bažnyčia turėtų būti: 1) susitikimų vieta; 2) vilties vieta; 3) atminties, atminimo vieta¹⁴⁵.

Susitikimai – tai visų pirma originali bažnyčios, kaip maldos namų, funkcija. Pabrėžiama, kad bendruomeninės pamaldos bei asmeninė malda yra pagrindinė, ašinė atstatytos *Frauenkirche* paskirtis. Šalia to, čia organizuojami koncertai, skaitymai, diskusijos, jaunimo susitikimai.

Atstatyta *Frauenkirche* – vilties ir atminimo vieta. Ji turėtų priminti senąją Dievo Motinos bažnyčią, ryškią miesto silueto formuotoją bei religinės bendruomenės susirinkimo vietą. Akivaizdu, kad atstatymo projekte siekiama atstatyti tiek autentišką istorinį vaizdą, tiek autentišką funkciją. Originalūs akmenys, ryškiai išsiskiriantys tamsesne spalva, pabrėžia bažnyčios likimą – jos didybę, sugriovimą ir atstatymą. Naujų ir senų akmenų kontrastas primena senų žaizdų randus. Tokiu būdu Dievo Motinos bažnyčia ir toliau liudija apie savo ir miesto skaudų likimą, tačiau kartu parodo žmogaus galimybes nugalėti nesantaiką.

¹⁴² Ten pat, p. 155.

¹⁴³ Ten pat, p. 156.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 150–160.

¹⁴⁵ Reconstruction Frauenkirche Dresden. [žiūrėta 2006-02-30]. Internetė: <<http://www.frauenkirche-dresden.org>>.

Frauenkirche šiandien – vilties bei susitaikinimo simbolis¹⁴⁶. Ši simbolika apima visas bažnyčios ir jos griuvėsių gyvavimo metu įgytas prasmes – disonuojančias, bet gyvuojančias greta viena kitos dėl susitaikinimo ir vilties simbolikos. Tokiu būdu *Frauenkirche*, kaip atminties vieta, išlieka aktuali bei gyvybinga ir kitoms kartoms. Atminties vietų gebėjimas keistis – atgaivinti senas ir kurti naujas reikšmes – yra jų išlikimo garantas¹⁴⁷.

Paminėtina, kad atstatymo projekte pabrėžta būtinybė atstatyti Georgo Baro projektuotą Dievo Motinos bažnyčią atitinkamai pagal istorinius planus, panaudojant kuo daugiau originalių išlikusių akmenų. Atstatymui buvo svarbios XVIII a. pabaigos italų tapytojo Bernardo Belotto *Frauenkirche* vedutos. Todėl paveldosaugos teisėje viena būtinų sąlygų autentiško vaizdo atkūrimui, t. y. pakankama dokumentacija, čia yra įgyvendinama. Autentiškos bažnyčios funkcijos atkūrimas (maldos namai), kartu kuriant ir papildomas funkcijas (kultūros, visuomeninių renginių vieta), daro šį atstatymą prasmingą.

Kaip daugialypių atminčių vieta paminėtini šiuo metu atstatomi Berlyno Karališkieji rūmai (*Stadtschloss*). Čia atmintis, įkūnijama naujoje materijoje, tampa pereinamąja, t. y. kintančia, atsidengiant vis naujiems istorinės atminties klodams. Atstatomas pastatas, atsižvelgiant į šios erdvės atminčių daugialypiškumą, turėtų būti skirtingų istorinių atminčių vieta, neišgryninant ir neatrenkant vienintelės prasmės¹⁴⁸.

5. KULTŪROS PAVELDO OBJEKTŲ ATSTATYMO PRAKTIKA LIETUVOJE PO ANTROJO PASAULINIO KARO

Lietuvoje kultūros paveldo objektų atstatymo darbai įteisinti tik po Nepriklausomybės atgavimo, tačiau su atstatymų praktika susidurta jau sovietmečiu. Žymiausi to meto dalinio atstatymo ir restauravimo pavyzdžiai – Trakų salos ir Biržų pilys, Žemutinės pilies arsenalas. Lietuvoje, priešingai nei kaimyninėje Lenkijoje ar kai kuriose kitose Europos šalyse, po karo miestų kvartalai nebuvo atstatomi. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio istoriniai pastatai, gerokai apgriauti, tačiau dar galėję būti atstatyti istorinėmis formomis (taip išsaugant ir senąją senamiesčio erdvių struktūrą), buvo nugriauti. Jų vietoje pastatyti naujoviški statiniai arba, išvalius griuvėsius, paliktos tuščios erdvės. Ryškiausias nugriovimo ir urba-

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ P. Nora, General Introduction..., p. 7.

¹⁴⁸ Plačiau apie tai žr. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtos gairėse, publikuojamose šiame leidinyje (3.3 skyrius) bei A. Rymkevičiūtė, Kultūros paveldo objektų bei vietų atstatymas Europoje ir Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje–XXI a. pradžioje: teorija ir praktika. Vilnius, 2006 [magistro darbas; rankraštis saugomas Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedroje].

nistinės struktūros pakeitimo pavyzdys Vilniuje – Vokiečių gatvės praplatinimas, panaikinant mažų gatvelių tinklą buvusiame Didžiosios sinagogos kvartale.

Pažymėtina, kad svarbių kultūros paveldo objektų atstatymai sovietmečiu sulaukdavo pasipriešinimo tik iš sovietinių valdžios organų (žinomas lietuvių kaltinantis straipsnis dėl feodalinų pilių atstatymo švaistant pinigus ir A. Sniečkaus laiškas N. Chruščiovui). Pačiai visuomenei kai kurie atstatymai (būtent Trakų salos pilies) tapo simboliu, įkūnijančiu priminimą apie egzistavusį valstybingumą. Trakų salos pilies atstatymo atveju ryškus dualizmas. Viena vertus, oficialiai skelbiama, kad „prikeltos“ pilies svarbiausia funkcija, leidžianti peržengti visas paveldosaugos chartijų ribas, – kova su nacionalizmu. Taip pat akcentuojama, kad restauruojant perduodamos praėjusių kartų gyvenimo ypatybės – atstatyta pilis bus ne paprastas, o reprezentacinis respublikos istorinis muziejus (ir kaip istorinė ekspozicija, ir kaip pati pilis savaime)¹⁴⁹, kuris *auklės Lietuvos žmones tautų draugystės ir tarybinio patriotizmo dvasia*¹⁵⁰. Tuo tarpu visuomenėje vyravo minėtas „nematomas“ faktorius.

Paminėtina, kad sovietmečiu nebūta aiškios ribos tarp restauravimo, konservavimo ir atstatymo darbų. Atstatytoji Trakų salos pilis laikyta ir restauravimo, ir konservavimo, ir atstatymo darbų pavyzdžiu. Sovietmečiu priimtuose nuostatuose bei įstatymuose atstatymas priskiriamas prie paminklų restauravimo, konservavimo, remonto darbų (nors restauravimo teorijose atstatymo darbai griežtai skiriami nuo restauravimo).

Po 1990 m. buvo ne vienas siūlymas atstatyti kai kuriuos jau nebeegzistavusius paminklus, pastatus ar ištikus kvartalus. Atsikuriant valstybei buvo būtina atstatyti jos nacionalinius simbolius ir taip „atitaisyti“ istoriją. Pirmoji atstatymų banga, nuvilnijusi per visą Lietuvą, prikėlė „šviežius“ ir tautos atmintyje tebegyvuojančius objektus – sovietmečiu naikintus 1918–1940 m. valstybingumo¹⁵¹ bei religinius paminklus. Tačiau tarpukario paminklų simbolinės prasmės perkėlimas į dabartinę Lietuvą, nepermažstant ir nesuteikiant šiandienai aktualių reikšmių, vargu ar begali būti veiksminga priemonė vienijant tautą ir kuriant pilietinę visuomenę.

Sovietmečiu sunaikinti paminklai neskirti nuo ankstesnių praradimų – laikyta, kad Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmai caro valdžios taip pat nugriauti iš ideologinių paskatų. Rūmų atkūrimo koncepcijoje pabrėžiama: *Rusijos carinės valdžios įsakymas nugriauti irstančius rūmus turėjo neabejotiną politinį tikslą – ištrinti iš*

¹⁴⁹ Trakų salos pilies LDK rūmų pritaikymas pilies ekspozicijai, 1959 m. Kultūros paveldo departamento archyvas, F. 5, Ap. 2, B. 82, L. 1–2.

¹⁵⁰ A. Snieckus, 1961 m. sausio 4 d. raštas N. Chruščiovui („Товарищу Хрущеву Никите Сергеевичу“). Lietuvos ypatingasis archyvas, F. 16895, Ap. 329, B. 1, L. 5.

¹⁵⁰ J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo..., p. 226.

¹⁵¹ Apie sovietiniu laikotarpiu nugriautus paminklus žr. Nukentėję paminklai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

*visuomenės atminties visus Lietuvos valstybingumo ir savarankiškumo simbolius.*¹⁵² Vienas svarbiausių objekto atstatymo argumentų – jo simbolizuojamas valstybingumas. Vis dėlto Valdovų rūmų atstatymo aktualizavimas gali pasirodyti kiek dirbtinai formuojamas, turint minty nemažą laiko tarpą nuo jų savarankiško funkcionavimo bei nugriovimo iki dabarties. Be to, Valdovų rūmų atstatymo atveju akivaizdžiai nėra paisoma tarptautinėje paveldosaugos teisėje išsakytos nuomonės šiuo klausimu, taip pat Lietuvos įstatymų¹⁵³. Didžiausia problema kyla vartojant sąvoką, kurios prasmė teisėje ir praktikoje nėra vienareikšmiška. Kalbant apie rūmų atstatymą dažniausiai vartojamos sąvokos *atkūrimas*, *istorinio įvaizdžio atkūrimas*. Lietuvos paveldosaugos teisėje *atkūrimas* reiškia tikslų nebeegzistuojančios struktūros atstatymą (angliškas atitikmuo – *reconstruction*). Tačiau konkrečiu atveju rūmų atkūrimas nėra tikslus atstatymas. Tuo tarpu *istorinio įvaizdžio atkūrimo* sąvoka nevartojama nei Lietuvos, nei tarptautinėje paveldosaugos teisėje. Tai Jono Rimanto Glemžos pasiūlytas terminas, kuriuo siekta apibūdinti Valdovų rūmų atstatymą – atstatymą, kuriam pagrįsti nepakanka duomenų. Jo siūlomas sąlygiškas atstatymas atveria kelią interpretacijoms: *jeigu nėra reikiamų istorinių ir ikonografinių duomenų, sėkmingai gali būti naudojamas „interpretacijos“ metodas*¹⁵⁴.

Atsižvelgiant į vieną ryškiausių Vilniaus miesto tapatybių – jo sudėtingą kultūrų ir tautų įvairovę – egzistavusių ir visoje senojoje Lietuvoje, patvirtintas *Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimas*¹⁵⁵. Gražinant senojo miesto veidą (kartu, manoma, ir dvasia) vėl tampa svarbus „įkūnijimo“ veiksmas, t. y. prarastų pastatų ir jų kuriamų erdvių atstatymas. Taip siekiama *išsaugoti ir įamžinti Lietuvoje šimtmečiais kurtą žydų kultūros paveldą*¹⁵⁶. Tačiau fragmentų atkūrimo programoje kyla ne vienas disonansas. Visų pirma *geto* sąvokos figūravimas programoje¹⁵⁷. Antra, atstatytų pastatų funkcija ir jos pajėgumas *priminti, įamžinti šimtmečiais kurtą žydų paveldą*¹⁵⁸ bei svarbiausios identifikavimosi su atstatomais fragmentais grupės – Vilniaus žydų bendruomenės – dalyvavimas kuriant programą. Nėra aišku, kaip atstatytieji statiniai ir jų kuriamos erdvės galės „priminti“ prieškario žydų

¹⁵² Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija (priedas prie: Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Nutarimas dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos. Vilnius, 2001-10-17, nr. 1235) // Valstybės žinios. 2001, nr. 90-3167, p. 22-25.

¹⁵³ Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių..., str. 21. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas..., str. 2.

¹⁵⁴ J. R. Glemža, Nekilnojamojo kultūros paveldo..., p. 139-140.

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas. Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa (Lietuvos Respublikos dokumentas, 2002-09-25, Vilnius). [žiūrėta 2006-04-20]. Internetė: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=187120&p_query=&p_tr2=>>.

¹⁵⁶ Apie Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programą. [žiūrėta 2006-03-30]. Internetė: <<http://www.vsa.lt/getas.htm>>.

¹⁵⁷ Skirtingai nei kitose Europos šalyse, Vilniaus getas buvo įkurtas tik 1941 m. nacistinės Vokietijos okupacijos laikotarpiu ir žydų atmintyje išliko kaip žmogiškojo orumo žeminimo ir teisių pažeidimo vieta. Todėl geto atstatymas visų pirma suprantamas kaip nacių įkurto geto atstatymas, nors programoje getas ir vadinamas istoriniu.

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas. Vilniaus istorinio geto..., str. 1.4.

gyvenimą, kai dalis jų (neaišku kuri) skiriama komerciniams tikslams, o kita – žydų poreikiams tenkinti¹⁵⁹. Šiuo metu viename jau atstatytame pastate (Ašmenos, Dynos ir Mėsinių gatvių sankirtoje) bus įrengtos gyvenamosios, administracinės, prekybos paslaugų patalpos. Šalia pastato esančioje iškaboje, nusakančioje būsimas atstatyto pastato funkcijas, žydų veiklai skirta funkcija neminima. Spaudoje išreikšta prieštaringa žydų bendruomenės nuomonė atstatomų istorinio geto fragmentų klausimu. Pabrėžiama, kad atstatomi fragmentai bus žydiški iš išorės ir komerciniai iš vidaus¹⁶⁰. Šalia šių, pažymėtinas dar vienas prieštaravimas. Sovietmečiu atsivėrusios ir siaurų senamiesčio gatvių supamos keistos erdvės irgi yra tam tikra miesto atminties dalis. Per 50 metų šios erdvės tapo savita Vilniaus senamiesčio dalimi, dar vienu sluoksniu senoviniame rankraštyje. Todėl jų užpildymas, siekiant „atitaisyti istorinį teisingumą“ ar investuoti, gali būti vertinamas kaip savitų miesto bruožų naikinimas.

IŠVADOS

1. Restauravimo teorijoje, turėjusioje įtakos teisei paveldosaugos minčiai, kultūros paveldo objektų atstatymas laikomas istorine ir menine klastote. Atstatymas yra griežtai atskiriamas nuo restauravimo. Turint omenyje nepakartojamą kūrybos procesą, medžiagos originalumą bei istorijos išpaustus pėdsakus meno kūriniuose ir istoriniuose pastatuose, negalima tikėtis, kad atstatytasis objektas bus tiek pat reikšmingas kaip ir originalas.

2. Tarptautinėje paveldosaugos teisėje pažymėtina požiūrio į kultūros paveldo objektų atstatymą kaita. *Venecijos chartijoje* (1964 m.) visi atstatymo darbai griežtai atmetami. Vis dėlto vėliau atstatymą ypatingais atvejais imta pateisinti (*Drezdeno deklaracija*, 1982 m.; *Krokuvo chartija*, 2000 m.; *Rygos chartija*, 2000 m.). Pabrėžiama būtinoji atkūrimo sąlyga – būtina atlikti atitinkamus tyrimus ir remtis pakankama istorine, ikonografinė medžiaga. Tuo buvo pripažinta kultūros paveldo svarba formuojant nacionalinės ar kitos bendruomenės tapatumą.

3. Lietuvoje sovietiniu laikotarpiu priimtuose teisiniuose dokumentuose atstatymo problema minima tik fragmentiškai. Tikslus nebeegzistuojančio objekto atstatymas dažniausiai priskiriamas prie restauravimo, konservavimo, remonto darbų, taigi nėra griežtai įvardijamas kaip specifinis paminklų „išsaugojimo“ veiksmas. 1949 m. SSRS pavyzdžiu patvirtinti *Paminklų apsaugos nuostatai*, nusakantys tiek paminklų apsaugą, tiek nugriovimą, greičiausiai nulėmė daugelio karo metu apgriautų istorinių pastatų galutinį sunaikinimą, bet ne atstatymą.

4. Dabartinėje Lietuvos paveldosaugos sistemoje pastebima painiava vartojant sąvokas. Paveldosaugos teisėje įsigalėjusi *atkūrimo sąvoka*, skirta apibrėžti tikslų

¹⁵⁹ Ten pat, str. II. 7.4.

¹⁶⁰ Žydų getas? Kam ir kodėl? // Lietuvos Jeruzalė. Vilnius, 2004-04-22, p. 1-3.

nebeegzistuojančio objekto atkūrimą, tampa komplikuota perkėlus ją į praktiką. Dažnai tikslus (visiškas ar dalinis) objekto atstatymas įvardijamas *rekonstrukcijos*, *restauracijos*, *reabilitacijos*, *revitalizavimo*, *regeneracijos*, *istorinio įvaizdžio atkūrimo* sąvokomis, griežtai neskiriant jų skirtingų prasmių.

5. Modernioje visuomenėje praeities patyrimas dabartyje išreiškiamas atminties, istorijos, paveldo sąvokomis. Paminkluose aktualizuota istorija tampa paveldu, kuris materijoje įkūnija dvasines vertybes, tautos atmintį bei geba vienyti ir formuoti tapatybę. Būtinybė atstatyti prarastus objektus ar erdves, keliančius praeities asociacijų, ypač suaktyvėja kritiniais istorijos momentais. Europa tokias krizes patyrė po Antrojo pasaulinio karo ir žlugus Sovietų Sąjungai.